

**JUAN ANTONIO UBILLOSEN
II. MENDEURRENA**

Billabona, 1989-V-27

JUAN ANTONIO UBILLOSEN

II. MENDEURRENA

Billabona, 1989-V-27

Eduardo Laborde

herriko Alkatearen agurra

Kaixo lagunok:

Oso pozik nago berriro ere zuekin egoteaz eta bi hitz esateaz.

Bi egunetaz egon zarete toki honetan. Ez da lanerako egokiena, baina jakin guztiok dakigunez, Udaletxea berritzen ari gara eta ezinezkoa izan zaigu, gure asmoa zen bezala, jardunaldi hauetarako prest edukitzea.

Benetan pentsatzen dut jardunaldi hauek gure kulturaren ezagupe-
nean sakontzeko eta beste kultura desberdinekin parekatzeko aproposak izan direla, hau da, katalana, galiziarra edo gaztelaniarra esate baterako.

Bestalde, oso Billabonatar gutxik ezagutzen zuen Juan Antonio Ubillos herriko semearen bizitza eta lana ezagutzeko aukera ere eman digute. Oraintxe bertan bere sortetxean jarri dugun oroitarria ekintza honen lekuko izango da historian zehar.

Guzti hau ezinezkoa zatekeen Euskaltzaindiko partaideen lanik gabe, eta lerro hauen bidez, nire izenean eta Billabonatar guztion izenean, eskerrik beroenak eman nahi nizkieke gure historiaren zatitxo bat idatzi dutelako.

Eskerrik asko denoi

JUAN ANTONIO UBILLOSEN II. MENDEURRENA

Billabona, 1989-V-27

Karmelo Iturria

**Juan Antonio Ubillos Galatas
(1707 - 1789)**

Duela 34 urte, 1955. urteko Apirilaren 27.an hitzaldia eman nuen Gipuzkoako Foru-Aldundiko “Urkixo Mintegi” aretoan, gure Juan Antonio Ubillosi buruz. Orduan hilero eman ohi ziren euskal idazleei buruzko hitzaldiak areto hartan. Nirea hemeretzigarrena izan zen. Hurrengo urtean, Guatemalako aldizkari ederra zen eta Jokin Zaitegi zenak zuzentzen zuen *Euzko Gogoa*-n argitara emana izan zen nire hitzalditxoa (1). Hori dela eta uste dut dei egin didatela gaur hemen zuen artean aurkezteko. Aita Villasante Euskaltzainburu ohiak eta nire lagun onak gutun bat idatzi zidan hauxe eskatuz. Nik baiezkua eman nion. Eta hementxe nauzue zuen aurrean zuen herrikoa den Aita Ubillosi buruz zertxobait esan asmoz.

Galatas edo “*Kalatras*” baserria —aspalditxotik hala deitzen diote— Amasa herriskan dago. Muino txiki baten gainean, euskal kabia polita bait litzan, ederki kokaturik. Ikuspegi zoragarria bertatik ikusten dena. Eskuin aldera, Buruntza mendia eta bere azpian Andoaingo herria; erdian, Belkoain mendia, eta haren magalean —hau ere muino baten gainean— Aduna herriska polita; azpian Billabona herri hau, gainean Fraisoro etxe handi-ezaguna duelarik; ezker aldera, urrutiago, Ernio euskal mendi santua, gailurrean gurutze santuarekin; eta Kalatras baserriaren alboan, ezkerretara hau ere, Amasako eliza eta etxadia. Zelai-soro ederrez inguratua dago Kalatras baserria. Baserri haundi eta zabala; bi etxe-bizitzakoa: bata Ibarbia bi anaiena, bestea Joxe Mari Letamendiarena. Zelai horietako batean, hantxe zegoen lan eta lan etxe-bizitza horretako nagusi jaun den Joxe Mari, ikustera joan gintzaizkionean. Etxera eramán, bertan sartu eta hantxe egon ginen berriketan luzaroan eta patxadan. Agure jator eta

(1) *Euzko Gogoa*, VII. urtea, 1956.eko Epaila-Jorrailla, 76-96 or.

pijoa Joxe Maria Letamendia hori, gaurko egunez hain zuzen 87 urte betetzen dituen bera. Hortxe bizi da bere emazte Erromana Gorostegi-ekin —zizurkildarra bera eta 85 urte dituen— eta bere semearekin. Ez zuen Juan Antonio Ubillosen berririk oraintsu arte; Euskaltzaindiko biz-pahiru lagun etorri zitzaizkion arte, alegia. Ez zuen uste halako garrantzia zuenik Kalatras baserriak. Eta berak adierazi zigunez, Andoaingo Ubillos baserriko aitonak jasoia izan omen zen bataio-egunez, Ubillos baserriko Joxe Mari aitona izan zuen bere aita-pontekoa. Eta honen semea ere Joxe Mari omen zen, “Joxe Potolo” deitzen ziotena. Ez zuen gogoan haien deiturarik. Joxe Mari Letamendia berberak erakutsi zigun, zelaira joanda, Ubillos baserria non kokatua zegoen, Andoaingo aldean. Orain hogeitau urte arte-edo hantxe zegoen Ubillos baserria, gaurko errepide berria egin zuten arte. Baserri hura ere bi bizitzakoa zen. Azkena bizi izan zirenak, alde batetik, Iñurrita familiakoak ziren, Joan Iñurrita eta Ana Josefa Odriozola, beren seme-alaba Martin eta Maria Arantxarekin; eta beste aldetik, Gregoria Etxezarreta alarguna, bere seme-alaba Belen eta Zelestinorekin. Ikusten denez, aintzina-aintzinakoak dira Amasako Galatas eta Andoaingo Ubillos baserrien arteko harremanak. Baina aspal-ditxo galduak dira, bai batean bai bestean, Galatas eta Ubillos deiturak. Noizdanik galduak ote diren jakitera ez naiz heldu, nik egin ditudan baino azterketa, arakatze eta ikertze-lan sakonagoak behar bait dira horretarako. Halere, Ubillos deitura oraindik ere nahiko zabaldua dago Gipuzkoan zehar. Ez hainbat, nik dakidanez, Galatas deitura, inon azaltzen bada.

Galatas edo Kalatras baserrian jaio zitzaigun ezbairik gabe gure Juan Antonio Ubillos euskal idazlea. Haren aita, Migel Ubillos, ez zen noski maiorazkoa izango eta beste baserri batera ezkondu behar izango zuen, eta Amasako Galatas baserrira ezkondu hain zuzen.

Juan Antonio Ubillosen bataio-agiriak honela dio: “A quatro de noviembre de mil setc. y siete baptice a un niño habido de legitimo matrimonio de entre Miguel de Ubillos y Maria Arano de Galatas siendo padrinos Juan de Ubillos y Maria Miguel de Olano; le pusieron por nombre Juan Antonio; advertiles el parentesco espiritual que contraxeron con el niño y sus padres, y por la verdad firmo, D. Sebastian de Larrañaga” (2).

Azaroaren 4ean bataiatua izanik, bezperan-edo jaioko zen noski. Aitaren aldeko osaba eta amaren aldeko amona izan zituen Juan Antoniok aita-amabiti. Gazteak zituen gurasoak, aita 21 urtetakoa, eta ama berriz 25etakoa. Hona hemen beraien bataio-agiriek diotena: *Amarenak*: “*Mariarano de Galatas*: En siete de febrero de 1682 bautice a Mariarano

(2) Donostiako Elizbarrutiko Artxibategia; Libros Parroquiales, Parroquia de Villabona-Amasa (2), Libro 2.º Bautizados 1655-1723, folio 97.

de Galatas, hija habida de legitimo matrimonio de entre Domingo de Galatas y Maria Miguel de Olano, siendo padrinos Antonio de Larrañaga y Magdalena de Zumaeta; a quienes advertí el parentesco espiritual que contraxeron con la niña y sus padres, y por la verdad firmo, D. Juan de Larrañaga” (3). Xehetasun interesgarri bat aipatu behar da hemen. Bataio-agiri honetan, amaren izen-deiturak jartzean, *Mariarano de Galatas* azaltzen da. Ezkontzako agirian ere berdin, gero ikusiko dugunez. Seme-alaben bataio-agirietan, ordea, *Maria Arano de Galatas* agertzen da; han segidan, hemen aparte. Eta heriotze-agirian, berriz, *Maria de Galatas*, besterik gabe. Honek esan nahi du, noski, bere deitura egiazkoa *Galatas* zela. *Aitare*n bataio-agiriak honela dio: “A tres febro del año mil seyscientos y ochenta y seis bautice a Miguel de Ubillos, hijo legitimo de Martin de Ubillos y Cathalina de Estanca, siendo padrinos Miguel de Elizagarate y Josepha de Anzizu, todos vecinos desta Villa, y les adverti el parentesco espiritual contraido, y para que conste firmo, D. Juan de Berrospe” (4).

1706. urtean ezkondu ziren Amasan gure Juan Antonioren gurasoak eta handik hamahiru hilabetetara jaio zitzairen beren lehen semea. Ezkontzako agiriak honela dio: “Miguel de Ubillos y Mariarano de Galatas oyeron la misa nupcial. A 20 y 7 de septiembre del año mil setecientos y seis se casaron y contraxeron el Sto. Sacramento de matrimonio Miguel de Ubillos, natural de la Villa de Andoain y Mariarano de Galatas, natural desta Villa, aviendo precedido las tres proclamas, que el Sto. Concilio y synodal de este obispado disponen en tres días festivos sucesivos, al tiempo del ofertorio de las Misas populares, de las cuales no resulto impedimento canonico que obstase la celebracion del dcho. matrimonio. Fueron testigos Antonio de Garagorri, Pedro de Arizmendi, Adrian de Arizmendi y otros muchos. Y porque conste firmo, D. Sebastian de Larrañaga” (5).

Beste hiru anai-arreba izan zituen Juan Antoniok, bera baino gazteagoak: Maria Magdalena, ia hiru urtez gazteago, Joan Bautista, ia sei urtez, eta Rosa Agustina, bederatzi urte t’erdi gazteago. Hona hemen bataio-agriek diotena: “*Maria Magdalena de Ubillos*: A ocho de Junio del año Mil setecientos y diez baptize a una niña habida de legitimo matrimonio de entre Miguel de Ubillos y Maria Arano de Galatas; fueron

(3) Ib., folio 31 v.

(4) Andoain: Libro de Bautizados de la Parroquia de San Martín desde 1684 hasta 1726, folio 10 v.

(5) Libro de Casados y Finados de la Parroquial de San Martín de la Villa de Amassa Villabona, que da principio el año mil seiscientos cinquenta y quatro y acaba en el de mil setecientos y veinte y seis, folio 029.

padrinos Domingo de Galatas —*amaren aldeko aitona*— y Cathalina de Uztanga; la pusieron por nombre María Magdalena; les adverti el parentesco espiritual que contraxeron con el niño (sic) y sus padres y por la verdad firmo como de costumbre. D. Sebastian de Larrañaga” (6). “*Juan Bapta de Ubillos*: A dieciocho de Junio de mil setecientos y trece baptize a un niño habido de legitimo matrimonio de entre Miguel de Ubillos y Maria Arano de Galatas, vecinos desta Villa, siendo padrinos Juan de Ubillos, vecino de la de Andoain —*aitaren aldeko osaba*— y Maria de Galatas —*amaren aldeko izeba noski*—, vecina desta dcha Villa; le pusieron por nombre Juan Bapta; les adverti el parentesco espiritual que contraxeron con el niño y sus padres y por que conste firme. D. Ignacio de Ureta” (7). “*Rosa Agustina de Ubillos*: A doce de Abril de mil y setecientos y dieciseis baptize a una niña nacida de legitimo matrimonio de entre Miguel de Ubillos y Maria Arano de Galatas, vecinos desta Villa, siendo padrinos Don Salomón de Sorarrain, Rector del lugar de Ibarra, y Agustina de Azpilicueta, vecina deste dcha. Villa; pusieronla por nombre Rosa Agustina; les adverti el parentesco espiritual que contraxeron con la niña y sus padres y por que conste firme. D. Ignacio de Ureta” (8).

Sendotzako agiriak dioenez, Juan Antoniok ia zazpi urte zituen sakramentu hori hartu zuenean. Jakina da orduan —eta gero ere— Gotzain Jauna herrira zetorrenean hartzen zela Sendotzako sakramentua, haurrak zituen urteak zirenak zirela. Honela dio Sendotza-agiriak: “A nueve de Julio del año de Mil setecientos y catorce en la Visita que hizo el Ilustrisimo Señor D. Pedro Aguado, Obispo de este Obispado, en Parrochial desta Villa de Amassa Villabona confirmo los siguientes. Y porque en todo tiempo conste hice este asiento y firme en dcha Amassa Villabona, dcho día, mes y año. D. Ignacio de Ureta” (9). Hirurehun eta hamahiru haur azaltzen dira guztira, eta horien artean Juan Antonio (200 zenbakiarekin), eta bere anai-arreba Juan Bautista (201 zenbakiz) eta Maria Magdalena (202 zenbakiz hau). Arreba gazteena, Rosa Agustina, artean jaio gabea zen. Beste Ubillos bat ere agertzen da zerrenda horretan: Sebastian de Ubillos, alegia (232 zenbakiz), baina ondoren Andoaingoa zela jartzen du agiriak; gure Juan Antonioren lehengusua noski. Harritzekoa da benetan urte hartan 313 haur azaltzea sendotza hartzen.

(6) Libro de Bautizados y Confirmados de la Parroquial de San Martín de la Villa de Amassa Villabona que da principio el año mil seiscientos cinquenta y quatro y acaba en el de mil setecientos y veinte y tres, folio 105.

(7) Ib., folio 112.

(8) Ib., folio 120.

(9) Ib. Libro 2.º Confirmados 1656-1714.

Sebastian de Insausti apaiz historigilearen ustez, garai haietan mila bat biztanle-edo izango ziren Amasa-Villabonan (10). Lehenagoko sendotza 1692. urtean azaltzen da eta orduan 20 hurrek bakarrik hartu zuten sakramentu hori. Baina halere, aurreragokoan, 1686. urtean hain zuzen, 99 haur agertzen dira. Bi urte hauetan ez da agertzen ez Ubillos deiturarik, ez Galatasik; hau lehen aipatutakoan ere ez.

Gazterik hil zitzaizkion Juan Antoniori bere gurasoak: Migel de Ubillos aita, 1716. urteko Maiatzaren 15.ean, Juan Antoniok zortzi urte zituelarik, eta aitak berak 30 urte besterik ez; ama, berriz, 1723. urtean, Juan Antoniok 16 urte beteta zituenean, eta amak berak 41; ama hil zenerako Juan Antonio Arantzazuko Santutegian zegoen, geroago ikusiko dugunez. Gurasoen heriotze eta ehortze-agiriak Donostiako Eliz-Artxibategian aurkitzen dira eta honela diote: *Aitarenak*: “*Miguel de Ubillos*: A quince de Mayo de mil y setecientos y dieciseis murio Miguel de Ubillos, vecino desta Villa, habiendo recebido los Santos Sacramentos de la Penitencia, Eucaristia y extrema uncion, y dispuesto su testamento; fue enterrado en la sepultura de Amallo, y para que conste firme. D. Ignacio de Ureta”. Eta alboan zera jartzen du: “Testo ante Miguel de Lejarra menor” (11). Eta *amarenak*: “*Maria de Galatas*: A catorce de Diciembre de mil setecientos y veinte y tres murio Maria de Galatas, vecina desta Villa, habiendo recebido los santos sacramentos de la Penitencia, euquaristia y extrema uncion, fue enterrada en la sepultura de Amallo, y para que conste firme. D. Ignacio de Ureta, Rector”. Eta alboan: “no testo = sus tres oficios se hicieron = I. de Ureta” (12). Hiru “ofizio” edo “ondrak” zeritzaten elizkizun horiek egiteak garai haietan ba omen zuen halako izen onik edo osperik. Ez omen zitzaien denei egiten halakorik. Bestalde, Iruñeko Eliz-barrutiko Artxibategian Amasako San Martin elizako plano bat aurkitzen da, bertako biztanleen hilobiak azaltzen dituena. Jakina da, garai haietan Gipuzkoako Orialedea eta Urolaldea Iruñeko Eliz-barrutikoak zirela, eta Debaldea Kalagurrikoa. 1752. urtekoa da plano hori. Eta bertan ez da azaltzen Galatas etxeari dagokion hilobirik, baina bai Amallo etxekoa, eta, ikusi dugunez, hilobi horretan ehortziak izan ziren Juan Antonioren gurasoen gorpuk (13).

(10) SEBASTIAN INSAUSTI *Villabona-Amasa*, San Sebastián, 1970.

(11) Libro de Casados y Finados de la Parroquia de San Martín de la Villa de Amassa Villabona... folio 18.

(12) *Ib.*, folio 25.

(13) Iruñeko Elizbarrutiko Artxibategia; Amasa-Villabona, C/1.934 - n.º 15, 1752.

Familien arteko berriak

Ez noakizue zuen herriko berri zehatz-mehatz ematera. Zuek zeurok nik baino hobeto eta sakonago izango bait duzue zuen historiaren berri. Zenbait puntutxo bakarrik gogoratu nahi dizuet. Aintzina, bi herri ziren Amasa eta Billabona, bata bestearengandik bereziak, nahiz eta Parrokia bakarra osatu aspaldidanik 1909.urtera arte. 1387. urtean Amasa Tolosarekin bat egin zen. Baita Billabona ere, agi denez. Gorosabel historilari ezagunak dioenez, XV.mendearen azken-alditik zuen “villa” edo “hiribildu” titulua. Baina besteen ustez, Karlos V.ak eman zion titulu hori XVI. mendean. Dena dela, eta lehen esan dugunez, Tolosarekin bat eginda bizi izan ziren, Billabona 1536. urtera arte; Amasa berriz 1615.erarte. Eta handik lau urtetara, 1619. Abuztuaren 18an, biek bat egin zuten. Eta ordutik hona, biak elkartuak eta herri bat osoturik bizi izan dira.

Ubillos eta *Galatas* oso etxe ezagunak ziren, bata Andoainen eta bestea Amasan. *Ubillos* jauregi-etxe bezala azaltzen da liburu zahar eta agiritan, bere armarrri eta guzti. García Carraffa anaiek diotenez (14), *Ubillos* izeneko hiru etxe omen ziren aintzina: bata Bizkaiko Muxikan (Ugarte auzoan), bestea Ordizian eta hirugarrena Andoaingo Lizaurren. Jaime Kerexetak (15) beste bi ere aipatzen ditu, bata Azkoitian eta bestea Zumaiain. Andoaingo Lizaurren zegoen etxeko armarrria honela aipatzen dute, bai García Carraffa anaiek, bai Kerexetak: “La de Lizaur (Andoain): en oro, un árbol de sinople, y un jabalí de sable, pasante al pie del tronco; en el jefe, ondas de agua de azur y plata, surmontadas de una cruz de Montesa de gules”. Eta García Carraffa anaiek hau gaineratzen dute: “Lema: ‘Más vale paz’. Ikusten denez, bada, *Ubillos* jauregi-baserria nahiko garrantzitsua zen Andoainen aspaldi hartan. Sebastian Insausti apaiz historiagileak ere *Ubillos* deitura aipatzen du bere “Villabona-Amasa” liburuxkan (San Sebastián, 1970), Donostiako Aurrezki Kutxa Munizipalak urte haietan sariketa bidez argitaratu zituen Gipuzkoako herrietako liburuxka haietako batean, alegia: ‘*Ubillos*-ko erreka’ 1595. urtean aipatzen dela esaten digu, 93. orrialdean. Eta 23.ean: ‘El camino que va desde el arroyo de Larrea hasta el arroyo de *Ubillos*, que va para San Sebastián... El lector debe prescindir de la actual carretera desde Larrea a *Ubillos*, que entonces no existía (gaurkoa baino lehenagokoaz ari da noski). Arrancando del arroyo citado, subía a la casa solar de Larrea, seguía por Garmendi-txiki, Garmendi, Etxe-ondo, bajaba a cruzar el arroyo de Zorrodore, y de allí por Etxon-txiki llegaba al caserío Etxebe-

(14) GARCIA CARRAFFA *El solar vasco-navarro*, Madrid 1947, 2.ª ed., tomo VI, 139 or.

(15) JAIME DE KEREXETA *Diccionario Onomástico y Heráldico Vasco*, tomo IV.

ria de Villabona (el ya desaparecido Altzone) para entrar en la calle Mayor” (16). Eta *Ubillos* deiturari buruz zer esan? Jakintsuengana jo behar nahi eta nahi ez argi bila. Eta jakintsuen artean jakintsuena Koldo Mitxelena zena noski. Haren *Apellidos Vascos* liburuan ez du gauza haundirik esaten, baina nondik norakoa argitu behintzat bai. Bi aldiz aipatzen du *Ubillos* abizena, lehenengo bukaerari dagokionez eta gero hasierari: “-(h)otz “frío”: Araoz, Iturrioz, Iturrospe (eta ondoren deitura pila) eta azkenean: “La terminación -os se encuentra también en algunos apellidos: Galdos, Obanos, Ubillos, etc.” (17). Hasierari dagokionez: “-u-, variante (h)ur “agua” ante consonante. Ubera (vado)... Ubide, Ubidea... Ubilla, Ubillos (*ubil*, de *ur-bil*, “vórtice”), Ubineta, etc.” (18). Halako jakintsu ospetsuaren eritziari ezer gutti dakigunok pozik gatxekizkio. Ubillos deituraren aurreneko *Ubi* hori izen askotan aurkitzen dugu, Ubietxe, Ubiria, Ubide, Ubieta, Ubidea, Ubilla, Ubineta, Ubitarte, Ubillos eta abar. *Ubi* horrek -*ibi*-k bezala, erdarazko “vado” esan nahi du. Ubilla, Ubillos ikertzean, berriz, *ubil* ikusten da eta *ubil* hau *ur-bil* izanez gero, erdarazko “vórtice, torbellino, remolino” izango litzateke, edo euskarazko “zirimola, zurrunbilo”. Bukaerako -os edo -otz horri buruz, duela zenbait urte, filologia gauzetan hain jakintsu dugun gure Aita Inazio Omaetxebarriak “patronimiko” deritzaten horietakoa izan litekeela esan zidan. Izan ere, halako hitz asko bait dugu, berdinak ez badira ere -os eduki beharrean, -oz bait dute horiek-. Adibidez, Mitxelenak dakartzan artean, Bellacoz, Blascoz, Lecenioz, eta abar. Horretan jakintsuak direnei utzi behar erabateko erantzuna eta erabakia, hala eman ahal baledi. Amaren aldetik Galatas deitura zuela ikusi dugu. Hau gutxiago aipatzen da liburuetan. García Carraffa anaiek ezertxo ere ez dakarte. Jaime Kerexetak, ordea, bai. Arabako Aramaio herrian aurkitzen da 1786. urtean (Amasako *Galatas* baserria, halere, askozaz lehenagokoa dugu). Eta gero Bilbon, 1817.ean. Amasako Galatas deiturarik ez du aipatzen, lehenagokoa izanik ere. Baina armarria badakar: “En azur, un león de oro, terrasado sinople y con una espada en la diestra”. *Galatar* abizenaren aldaketa dela ere esaten du. Eta Galatar honek, Isaak Lopez Mendizabal zenaren ustez, “pastizal”, hau da, “larre, belardi” esan nahi duela. Baina Lopez Mendizabal zenaren eritziak gai honetan ez dut uste oso fidagarriak direnik. Koldo Mitxelena zenak ere aipatzen du deitura hau bere liburuan, baina ezer gutti argituz. Hauxe besterik ez: “-a(t)z, -a(t)s, terminación frecuente: Ardanaz, Aranaz, Imaz, Loinaz, Galatas, Idigoras,

(16) SEBASTIAN INSAUSTI *Villabona-Amasa*, San Sebastián, 1970, 23 or.

(17) LUIS MICHELENA *Apellidos Vascos*, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, 1953, n.º 512, 49 or.

(18) *Ib.*, n.º 571, 103 or.

Iribas, etc.” (19). Lehen aipatutako gure Aita Omaetxebarriak arabiar usaia susmatu dio *Galatas* horri. Eta aintzina gaztelu-antzeko etxea zela zioen. Baina nola deitzen diote “Kalatras”? Bestetan bestela, alderantziz izan ohi bait da: *castellum-gaztelu*, *castania-gaztaina*, eta abar. Hemen, berriz, Galatas-tik Kalatras. Aita Omaetxebarriak eginiko oharrak dituzue. Berriro ere, hemen, nik baino gehiago dakitenen eskuetan utzi behar auzia.

Amasa-Billabona Parrokiako aintzinako eliz-liburuak arakatuz, Ubillos deiturako gutti aurkitzen da eta denak gure Juan Antonioren ahai-deak ditugu. Andoainen, berriz, erruz aurkitzen da aldi haietan deitura hori. Iruñeko Eliz-Artxibategian, 1686. urteko Irailaren Sean, *Martin de Ubillos Donachele* —gure fraidearen aitona hain zuzen— azaltzen da, bere ordezkari Andres de Larrazaren bitartez, orduko Gotzain den Juan Grande Santos de San Pedrori, Andoainen pastoral ikustaldia egiten zebilela, haren aitari Andoango San Martin elizan hilobia edukitzeko eskubidea eman ziola esanez, ebanjelio aldetik eta erdiko hilaran, Asirendegi eta Bulano etxeetako hilobien tartean, eta hilobi hura bera berarentzat eskatuz. Eman egiten zaio Juan Antonioren aitonari, hurrengo urteko Ekainaren 2an. Bai bait dira eskubide hori bera eskatzen duten beste batzuek: Luis de Galardi eta Cathalina de Luxanbio Sorabillako senar-emazteak hain zuzen (20).

1703. urtean ezkondu zen Amasan bertan Juan Antonioren osaba bat; bere aita baino hiru urtez lehenago beraz. 1740.ean ezkondu ziren, Amasan hauek ere, Ubillosko Juan Antonio —gure fraidearen izen-deitura berberak daramatzana, ikusten denez— eta Galatasko Maria Josefa; andoaindarra hura, Amasakoa, berriz, andrea. Hauek ere, nahi eta nahi ez, gure Juan Antonioren ahaidetakoak izan behar, lehengusuak-edo, bata aitaren aldetik bestea amarenetik, bi osaben seme-alabak noski. Elkarren artean ahaideak zirela badakigu, beren ezkontza-agirian ezkontzeko eragozten zuen laugarren mailako ahaidetasuna ezabatu zitzaizela esaten bait da.

Iruñeko Eliz-Artxibategian azaltzen denez, Juan de Ubillosek —gure frailearen lehengusua seguraski, Ordena txikietako elizgizona bera eta Salamankako Unibertsitatean Teologia ikasten ziharduena—, andoaindarra, Andoango San Martin parrokian hutsik gelditu zen kapilautza eskatzen du; Pedro de Zumetaren alarguna zen Cathalina de Mimendik sortua zen kapilautza hura. Eman egiten zaio. 600 dukadotakoa da, eta urtean hainbat Meza eman behar ditu eta Meza bakoitzeko “lau erreal

(19) JAIME DE KEREXETA, ib., tomo II; LUIS MICHELENA, ib., n.º 111, 49 or.

(20) Iruñeko Elizbarrutiko Artxibategia; Andoain, C/1.152 - n.º 15.

de vellón” zirelakoak kobratzen ditu eta hilobi aurrean erresponsoa erretatzeko eginbeharra ere badu. 1727. urteko Irailaren 15. ean ematen zaio kapilautza. Baina gero, Juan de Ubillos hori monje sartzen da, Balbuena-ko Santa Maria la Real monastegian, San Bernardoren ziztertarren monjetan, eta 1733. urtean utzi egiten du kapilautza. Eta orduan berberak izenpetutako agirian bi kapilautza zituela adierazten du: bata Sorabillan, mila dukadotakoa, eta bestea Andoainen, 600ekoa. Testigu asko aurkezten ditu bere alde hitzegin dezaten eta testigu denak berdin diote: “Juan de Ubillos es hijo legítimo y natural de Juan de Ubillos y María de Lizarraga, su legítima mujer, habido y procreado constante su legítimo matrimonio a quienes vió le criaron, reconocieron y alimentaron en su compañía en la Cassa solar de *Hubillos* (sic, *hatxez*) (21). Juan de Ubillos honen aita ikusi dugu Juan de Ubillos zela bera ere. Aitona ere bai, Juan de Ubillos, Josepha de Anzizurekin ezkondua (Josefa de Anzizu hau gure Juan Antonioren aitaren amabitxia izan zen bataioan). Eta birraitona Martin de Ubillos, Maria Migel de Zumetarekin ezkondua. Maria Migel de Zumeta hau, berriz, Domingo de Zumeta eta Cathalina de Garmendiaren alaba da. Denak andoaindarrak. Juan de Ubillosek, monje sartu zenean, Frai Malachias izena hartu zuen, eta bere buruaz hauxe dio: “llamado en el siglo Juan de Ubillos, natural de Andoain” (22).

1769. urtean ezkondu zen Ubillosko Migel Antonio Amasako San Martin elizan. Hau gure Juan Antonioren iloba izan liteke, Juan Bautista bere anaiaren semea ziur aski. Baina ez gaitzen gehiegi sartu ahaidetasunaren azkenik gabeko zulo sakon horretan. Hauek dira Iruñeko eta Donostiako Eliz-barrutietako eliz-liburuetan aurkitzen diren Ubillos bakar-rak (garai hartakoak noski). Eta nahikoak direla deritzot. Gerrako Juan Karlos jakintsuak *Ensayo de un Padrón Histórico de Guipúzcoa* bere liburuan, 1749. urtean Billabonan bizi ziren hiru Ubillosen izenak aipatzen ditu, eta hirurak anaiak omen ziren: Juan Antonio, Sebastian eta Frantzisko. Juan Antonio hori lehen esan dugun gure Ubillosen lehengusua baldin bada, hirurak haren ahaideak izan behar noski.

Galatas deiturari dagokionez ere badut zenbait datu. Ez gutti gainera. Bai eliz-liburuetan, bai Amasa-Billabonako Udal artxibuko liburu zaharretan aurkitu izan dut *Galatas* bat baino gehiago. Eliz-liburuetakoak aipatuku ditut lehendabizi: aurrena azaltzen dena *Antonio de Galatas* da, 1656. urtean, Anjela de Yereta eta Magdalena de Ursua haurtxoen aita-ponteko bezala. Geroago, hauxe bera azaltzen da, hurrengo urtean, Juan de Berroeta haurtxoa bataiatzen, “Erretorearen aginduz”, “por mandato del Sr. Rector” beraz esaten duenez, berberak izenpetzen bait du bataio-

(21) Ib., Andoain, C/1.784 - n.º 23.

(22) Ib., Andoain, C/1.804 - n.º 18.

agiria. Urte horretan bertan, *Frantzisko de Galatas* agertzen da, Domingo de Ibarroyen haurtxoaren aita bezala, ama Polonia de Ibarroyen duelarik. Lehen aipatutako Antonio de Galatas beste bi aldiz azaltzen da aita-ponteko bezala: 1659. urtean, Maria de Gorostidiren bataioan, eta 1664.ean Domingo de Irigoyenen bataioan. Eta beste behin, Antonio de Etxezarreta haurtxoa bataiatzen, hurrengo urtean. *Barbara de Galatas* ere agertzen da bi aldiz: lehenengo, 1661. urtean, Antonio de Lizarraga haurtxoaren bataioan amabitxi bezala, eta gero, 1664.ean, Antonia de Iriarte haurtxoaren amabitxi bezala. *Domingo de Galatas* eta Maria de Larrañaga senar-emazteek, seme bat dute, Juan izenekoa, 1664. urtean, eta beste bat, Pedro, handik ia bi urtetara, 1666.ean. Domingo de Galatas bera aita-ponteko bezala agertzen da Maria Migel de Herrera haurtxoaren bataioan, 1676. urtean. Eta azkenik, *Antonia de Galatas* bat ikusten dugu, Pedro de Gorostidi haurtxoaren bataioan, ama-ponteko bezala, 1672. urtean (23).

Amasa-Billabonako Udal Artxibuan, libururik zaharretan, ez da *Ubillos* bakar bat ere agiri. Baina bai *Galatas* deitura duten zenbait. 1681. urtean bi *Domingo de Galatas* azaltzen dira, heldua bata eta gaztea bestea, “mayor en días” eta “menor en días”, alegia, Udaletxeko agiriak esaten dutenez. Biak zinegotzi bezala. Zaharrena gure Juan Antonioren amaren aldetiko aitona dugu, eta bestea osaba seguraski. Hurrengo urteetan, 1689.era arte, biak azaltzen dira, batean Eliza eta kanpandorrea konpontzeko erabakia hartzen. 1722. urtean, *Juan de Galatas* agertzen da, Alkatearen hurrengo bezala. Juan de Galatas hau lehen ikusi duguna da, 1664. urtean bataiatua izan zenekoan, eta gure Juan Antonioren osaba da ziur aski. Udaletxeko agiriak “regidor fiel” dela esaten du, “zinegotzi leiala” alegia. Urte horretan eta hurrengoetan, bai Domingo de Galatas, bai Juan de Galatas hau, biak azaltzen dira, eta Antonio de Lizarraga Galatas ere bai, hirurak zinegotzi bezala; Juan de Galatas 1726. urtera arte, eta Domingo de Galatas 1736.era arte. Hurrengo urtean, 1637. ean, beste bat azaltzen da, *Pedro Ignacio de Galatas*, eta handik bi urtetara, 1739.ean, baita *Agustin de Galatas* ere. Pedro Ignazio 1748. urtera arte agertzen da zinegotzi bezala. Azkenengo bi hauek gure Juan Antonioren lehengusuak noski (24).

Azkenik, Sebastian Insausti apaizak, lehen aipaturiko liburuxkan, *Domingo de Galatas*, gure Juan Antonioren amaren aldetiko aitona, argi-

(23) Donostiako Elizbarrutiko Artxibategia; Libro de Bautizados y Confirmados de la Parroquial de San Martín de la Villa de Amassa Villabona... folios 2, 4, 12, 18 v.

(24) Billabonako Artxibua; Libros de Actas de Amassa-Villabona; hiru liburu, 1675-1689, 1722-1734 eta 1734-1748.

na zela esaten digu eta Amasako San Martin parrokiako epistola edo eskuin-aldeko gurutze-besoa eraikitzen lan egin zuela (25). Amasako San Martin parrokia, hain zuzen, gure Juan Antonioren garaian bukatu zuten, 1729. urtean, alegia, Juan Antonio Mezaberria emana eta apaiz gaztetxoak zenean. 1684. urtean hasi ziren eliza eraikitzen eta 1729.ean bukatu (26). Andoaingoa ere Juan Antonio Ubillosen garaikoa dugu, baina geroago: 1759. urtean hasi bait ziren eraikitzen eta 1770.ean bukatu, Frantzisko Ibero arkitekto ospetsua egile izan zelarik eta Aita Manuel Larramendi —hau ospetsuagoa oraindik— jesulaguna bultzagile.

Hainbat Ubillos eta Galatas aipatzea, honetarakoxe izan da: Familia haiek garai haietan, bai Andoainean, bai Amasa-Billabonan oso ezagunak eta estimatuak izan zirela frogatzeko eta gure Juan Antonioren ahaidetakoak zeintzuk izan ziren jakiteko.

Juan Antonio Ubillos fraide frantziskotar

Baina jarrai diezaiozun Juan Antoniori bere bizitzan zehar. 1722. urtean Arantzazuko Santutegian ikusten dugu bera. Hamabost urte zituen orduan eta urte hartantxe jantzi zuen frantziskotarron habitu edo jantzia. Eta Nobiziadu urtea bukatuta, hurrengo urtean egin zuen profesia edo lehenengo zin-hitza. Bada Arantzazuko Artxibategian liburu haundi bat orduko gaztetxoaren habitu-jazteak eta zin-hitza egiteak dakartzana. Baina ez da azaltzen bertan gure Juan Antoniok habitua hartu zuen eta profesia egin zuen egunik ez hilabeterik. Halere, liburu horretan bertan paper solte batean, hau azaltzen da: “1722. Tomaron el hábito 8, de los que 7 profesaron el año siguiente, entre ellos Fr. Juan Antonio de Ubillos, hijo de Amassa Villabona, de 16 años de edad” (27). Gure Juan Antonio aipatzeak eta ez beste gainontzekoak, zerbait esan nahi du: Juan Antoniok geroago irabazi zuen ospea noski, bere buru argi eta azkarra zela eta. (Horregatik pentsatzekoa da hitz horiek askozaz geroago idatziak izan zirela). Eta hantxe ikusten dugu Arantzazun apaizgintzarako ikasketak egiten. Aurrena, Gramatika ikasi beharra izan ohi zuten, Aita Adrian Lizarralde Arantzazuko historilariak dioenez, gero Giza-zientziak, Logika, Filosofia eta Metafisika, Teologia eta Biblia, Eliz-Zuzenbidea eta Morala (28).

(25) SEBASTIAN INSAUSTI Villabona-Amasa, 93 or.

(26) Ib., 47 or.

(27) Archivo de Aránzazu, Secc. XXXV, Libro-Recepciones, Profesiones, Defunciones, Años 1753-1833.

(28) ADRIAN DE LIZARRALDE *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu*, Editorial “Aránzazu”, 1950, Cap. X, 220 or.

Arantzazu XVIII. mendean bere gailurrik gorenean ikusten dugu. Aurreko mendean, ehun urte lehenago hain zuzen, 1622. urtean jasandako kiskaltze ikaragarriaren ondorio negargarriak gainditu ditu. Eliza eta komentua etengabe berritzen eta apaintzen ari izan dira fraideak binbitartean. Eta XVIII. mendean bertan ere berritze haundiagoak eta apainagoak egingo dira. Hurrengo mendeko gainbera izugarria heldu arte, 1834. urtean, lehenengo karlistadan eta gipuzkoar militar baten eskutik —Anselmo Iñurriagarro bera, antzuolarra—, baina Errodil jeneralaren menpeko zena, eta honen aginduz erreketeta bete zuena. Juan Antonio Ubilosen garaian inork ez zukeen usteko noski handik urte batzutara Arantzazun gertatuko zena.

Eta han dabil Juan Antonio gaztetxo urte haietan ikasi eta ikasi. Profesa egin eta handik sei urtetara, 1729. urtean, Bilboko San Frantzisko komentu haundian ospaturiko Batzarrean, sermoiak egiteko gai izendatzen dute eta Morala eta Eliz-Zuzenbidea ikastera behartua dagoela adierazten, horretarako izendatuak dauden lau komentu hauetako batean: Gasteiz, Bilbo, Bermio eta Miranda de Ebro. Ez dakigu zein komentutan ikasi zuen (29). Eta handik bi urtetara, 1731.ean, sermolari bezala izendatua azaltzen da eta, hogeita hamar urte betez geroztik, aitorle ere bai (30). 1734. urtean Gasteizko San Frantzisko komentu haundian ospaturiko Probintziako Batzarrean Alkalako ikasle izendatzen dute; hogeita zazpi urte zituelarik, nahiko gazterik bada (31). Alcalá de Henares-ko Unibertsitatea (Pedro eta Paulo apostoluen izenean eraikia), Sevilla-koa (hau Buenabentura donearen izenean jasoa) eta Salamankakoak bezala (nahiz eta azkenengo hau famatuena izan) garai haietan oso izen haundikoa zen. Eta argienak eta burutsuenak ziren fraide gazteak bertara bidialiak izan ohi ziren gehienik, nahiz eta baten batzuk Sevilla-ra ere bai. Aspalidian hildako gure fraideen aipamenetan oso ohituak gaude hau entzuten: “ex-colegial de Alcalá”. Alkalako Unibertsitateko ikasle ohia, alegia. Noiz joan ote zen Alkalara eta noiz itzuli? Ez dago gauza hain garbi. 1735. urtean behintzat, hau da, Alkalako ikasle izendatu eta hurrengo urtean, Santandere-ko komentuan egindako Batzarrean, Tolosako San Frantzisko komentuko ikasleen Maisu izendatua azaltzen da (32). Tolosako komentua

(29) “Tablas Capitulares de la Provincia de Cantabria”, tomo I, fol. 255. “Archivo Provincial de Cantabria”. Libros de Patentes. L. III, p. 518 eta L. IV, fol. 66 v.

(30) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fol. 271.

(31) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fol. 303. “Archivo Provincial de Cantabria”. L. III, p. 564 eta L. IV, fol. 91.

(32) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fol. 314. “Archivo Provincial...”. L. III, p. 585. L. IV, fol. 100. L. X, fol. 47 v.

1587. urtean eraikia dugu, Tolosa bertako seme zen Pedro de Mendioroz jaunaren eskuzabaltasunari esker jasoa, eta Gipuzkoako komentuen artean ospetsuenetakoa zen, bigarrena, Arantzazukoaren hurrengoa, eta Arantzazukoa bezala Filosofia eta Teologia ikastetxea. 1611. urtean, Isabel de Idiakez andereak (bilbotar Juan Martínez de Recalde Almirante famatuaren alarguna bera) "San José" zeritzon ikastetxea sortua zuen bertan, ez fraideentzat bakarrik, baita sekularrentzat ere. Eta ordutik aurrera, are eta ospe haundiagoa lortu zuen Tolosako komentuak. Bertako ikasleen Maisu izendatua izan da, bada, Juan Antonio Ubillos 1735. urtean. Eta handik bi urtetara, 1737.ean, Gasteizko San Frantzisko komentuan ospaturiko Batzarrean Tolosa bertako Teologia irakasle hirugarrena izendatzen dute. Irakasleen artean ere mailak bai bait zituzten: lehenengoa, bigarrena eta hirugarrena (33).

Baina hurrengo urtean, 1738.ean, beste aldaketa izango du gure Juan Antoniok: Gasteizko komentuan bilduriko Kapituluari (hala deritzote gure arteko Batzarreei) La Bastidako komentuko "Artes" edo Filosofia irakasle izendatzen dute, eta handik bi urtetara ere beste horrenbeste (34). La Bastida, Arabako Errioxan aurkitzen da, Biasteritik hogeitun bat kilometrotara. Ardoa ugari ematen den herria da eta eliza eder-ikusgarria duena. Garai haietan, herritik at, frantziskotar komentuak ere bazuen, entzute haundikoa, besteen artean frantziskotar gazte ikasleen kabia zena. Komentu hau lehengo mendean galdu genuen eta ez da berriro eraiki.

1742. urtera heldu gara. Urterik urte, Juan Antonio Ubillosen urratsak jarraitzen goaz. Urte horretan Arantzazuko Santutegian ospatutako Batzarrean ez da agertzen Ubillosen aipamenik. Eta hementxe jarri behar dugula uste dut haren Alkalako Unibertsitateko egonaldia. Gure Aita Anjel Uribe gernikar historilariak, "Colegio y Colegiales de San Pedro y San Pablo de Alcalá" liburuxkan dioenez, urte hartako Martxoaren 23. an Alkalako ikasle bezala azaltzen da Juan Antonio. Hurrengo urtean gaisotu egin zen, eta hala jarraitu Apirilaren 2.etik 16.era bitartean, eta ekainaren 8tik 10a bitartean. Eta urte hartako azkenengo hiruhilabetetan utzi zion Alkalako Unibertsitatean ikasteari (35). Datu zehatzak dira. Baina hona hemen galdera: 1734. urtean, Alkalako ikasle izendatua izan zenez geroztik, ez al zen Alkalan azaldu? Hala dirudi, bideratzi urte horietan zehar Tolosan eta La Bastidan ikusten bait dugu.

(33) "Tablas Capitulares...", tomo II, fol. 330. "Archivo Provincial...". L. III, p. 617. L. IV, fol. 111. L. X, fol. 64.

(34) "Tablas Capitulares...", tomo II, fol. 341 eta 357. "Archivo Provincial...". L. IV, fols. 120 eta 129 v. L. X, fols. 77 eta 90.

(35) Jose Antonio Arana Martija euskaltzainak gutun baten bidez bidalitako datuak dira.

1743. urtean, Gasteizko San Frantzisko komentuan bildutako Batzaurrean azaltzen denez, Gipuzkoako Teologia irakasle izendatzen da, baina zein komentutan egon behar zuen aipatu gabe. Ikusi dugunez, urte horretan egon zen gaiso Alkalan. Probintziako Batzarrea urte horretako Maiatzaren 11an ospatu zen (36). Hurrengo urtean, Arantzazun egindako Bileran hauxe agertzen da: Alkizalete Aita jubilatatu ondoren, Aita Ubillos izendatzen da Arantzazuko Teologia irakasle bezala. Eta joan ere, Arantzazura joaten da 1745. urteko Urtarrilaren 20an. Hurrengo urtean —1746.ean gaude—, Arantzazun Teologiako Dogma-Moral eta Eliz-Zuzenbide bigarren irakasle bezala azaltzen da, Gasteizko San Frantzisko komentuan egindako Probintziako Kapitulan (37). Eta hurrengo urtean, Bilboko San Frantzisko komentuan ospaturiko Bileran berdin (38). Beste horrenbeste, Gasteizko San Frantzisko komentuan 1749. urtean, eta Santanderren bi urte geroago egindako Batzarretan ere (39). Sei urte bete ditu Arantzazun irakasle bezala.

Baina 1751. urtean, Aita Frantzisko de Elejondo jubilatatu ondoren, gure Aita Ubillos Tolosara bidaltzen dute berriro Teologia irakasle bezala (40). Eta Tolosan jarraitzen du, aurrena bigarren irakasle bezala eta gero lehenengoa bezala, hurrengo urteetan, behin eta berriz Gasteizen eta Arantzazun, 1752, 1753, 1755, eta 1756. urteetan izendatua. Eta 1756. urtean, gainera, Tolosako komentuko Nagusi izendatzen dute (41).

Azkenik, 1757. urteko Urtarrilaren 20an, “Lector Jubilado” edo “Irakasle Jubilatua” izendatzen dute (42). Aita Anjel Uribek dioenez, irakasleak Unibertsitateetatik irten eta 12 urtez-edo irakasten egon ondoren,

(36) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fol. 399. “Archivo Provincial...”. L. IV, fol. 156. L. X, fol. 123.

(37) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fol. 417. “Archivo Provincial...”. L. IV, fol. 183 v. L. X, fol. 143.

(38) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fol. 433. “Archivo Provincial...”. L. IV, fol. 203 v. L. X, fol. 159.

(39) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fols. 449 eta 466. “Archivo Provincial...”. L. X, fols. 177 eta 195. L. XII, fols. 1 eta 26 v.

(40) “Catálogo de Patentes...”, tomo II, fol. 182. “Archivo Provincial...”. L. XII, Pat. 10, fol. 26 v. -31.

(41) “Tablas Capitulares...”, tomo II, fols. 490, 506; tomo III, fols. 521, 537. “Archivo Provincial...”. L. V, fols. 1, 20, 33, 52. L. X, fols. 209 v., 225, 238, 251. L. XII, fols. 44, 269 v., 87 v., 102.

(42) “Catálogo de Patentes de la Provincia de Cantabria”, tomo II, fol. 194, Pat. 407.

irabazten omen zuten titulu hori, bestaldetik oso estimatua zen titulua eta horrekin batera zenbait eskubide eta pribilegio zituena. Aita Ubillos 1743. urtean Alkalako Unibertsitatik irten eta handik hamalau urtetara izendatzen dute “Irakasle Jubilatu”.

Hurrengo urtean, oraindik goragoko pausu berria ematen du: Gasteizen ospatutako Kapituluaren Kantabria Probintziako “Custodio” edo Probintzialaren hurrengo izendatzen dute, Uztailaren 15ean. Eta hurrengo urtean Arantzazun egindako Bileran ere beste horrenbeste azaltzen da (43). Gasteizen bildutako hurrengo Batzarrean uzten du edo utzierazten diote kargu hori, Maiatzaren 30.ean. Kargu haundiak eta ardura haundiak izan ditu Aita Ubillosek gure frantziskotar Probintzian.

Aita Ubillos filosofari eta idazle

Ez zen, ez, nolana hiko gure Aita Ubillos. Baizik eta burutsua eta oso jakintsua. Gizon jakintsuen jakinduria adierazteko agerpiderik nabarmena, beraiek idatzirik liburuak omen dira. Horietan azaltzen omen dute argien beren adimenaren sakona. Aita Ubillosek behintzat bai. Probintzian izan zituen kargu haundiak aipatuta utzita, orain bere liburuak aipatu beharra dago. Eta gero aipatuko dugun euskal liburua ez ezik, beste hiru liburu baditu idatzirik eta argitaraturik, latinez idatzita gainera eta filosofia gai sakonez hornituta. Ez bait da gauza erraza halako gai ilun eta sakonetan murgilduta ibiltzea eta gai horiek latinez idaztea (euskaraz zailago noski!). Hiru liburu esan dut, eta halaxe da, baina beharbada, liburu bakarra esan beharko genuke, hiru tomotan banatua; eta filosofia gai sakonei buruzko liburua, gainera, lehen esan dugunez.

Lehenengo tomoak honela du titulua (luzea da, baina osorik aipatzeak pena merezi duela deritzot):

“Philosophia - rationalis - alm. Provinciae Cantabriae, - regularis observantiae - Seraph. P. N. Francisci - jussu edita - et - ad mentem Venerabilis Subtilis et Mariani - Doctoris Scoti, pro studiosa juventute - accomodata - auctoribus - R. P. Fr. Francisco de Elejondo olim - in Hispalensi Collegio Doct. Seraph. D. Bonaventurae alumno, - Lect. Jubilato, Ex-deffinitore Provinciae, et in Sacello - Deiparae Dominae, et Inclitae Patronae nostrae de - Aranzazu nunc secundo Guardiano, - et -P.Fr. Joanne Antonio de Ubillos, quondam - in Majori SS. Apostolorum Petri et Pauli Complutensi Musaeo - Collega, et in Conventu S. P. N. Francisci de Tolosa - Sacrae Theologiae Lectore Primo. - Tomus primus

(43) “Tablas Capitulares...”, tomo III, fols. 543 eta 559. “Archivo Provincial...”. L. V, fols. 74 eta 92. L. VI, fols. 10 eta 20 v. L. XII, fols. 117 v. eta 130 v.

Summulas et Logicam exponens. - Sancti Sebastiani: - Ex Officina Laurentii Josephi Riesgo et Montero, Typographi Provinciae Guipuzcuae et ejusdem civitatis. Ano MDCCLV”

Lehenengo tomo honek 509 orrialde ditu. Eta, ikusi dugunez, bere irakasle-lagun ospetsu zen Aita Frantzisko de Elejondorekin batera idatzia dago. Beste biak, berriz, Ubillos berak bakarrik osatuak. Aita Frantzisko de Elejondo hori arrasatearra izan genuen. Ez dakigu noiz jaio zen. Baina bai gaztetxo zelarik Arantzazun frantziskotar habitua jantzi zuela, Aita Ubillosek baino urtebete lehenago hain zuzen. Lehen aipatu dugu Arantzazun gordetzen dela orduko gaztetxoen habitu-jazteak eta zin-hitza egiteak dakartzan liburukote bat. Bertan aipaturiko paper solteak honela dio: “1721. Por lo que este año de 21 profesaron 7: entre ellos Fr. Juan Joseph de Palomo, hijo de San Sebastián. Tomaron el hábito 3: entre ellos *Fr. Francisco de Elejondo*, de Mondragón, que profesó el siguiente (año)”. Ez bait zen edozein horrela liburu haundi batean bereziki aipatua izateko. Eta hala erakutsi zuen geroago noski: gure Probintzian oso ospetsua izan zen: Sevillako Buenabentura Donearen Unibertsitatean ikasten ibilitakoa, eta gero Irakasle izana, Irakasle Jubilatua, Arantzazuko Santutegiko Aita Nagusia, Probintziako Definidore edo Aholkularia, eta azkenik Aita Probintziala ere bai 1755-1756 urteetan. Ikusi ahal izan dugunez, lehenengo tomo hau Donostian argitaratua izan zen, 1755. urtean, Lorenzo Jose Riego eta Monteroren moldiztegian. Arantzazuko Ama Birjinari eskainia dago, eta “Summula” eta Logika gaiak azaltzen ditu. “Summula” horretan giza-adimenaren lehenengo ekintza-lanak aipatzen ditu: silogismoak, proposamenak eta abar. Badago Arantzazuko Artxibategian paper-sail bat liburu honen baimenak eta masiaketak eta argitaratzeko kontuak-eta biltzen dituenak, eskuz idatzia noski (44). Argitaratzeko baimenak-eta liburuan bertan ere azaltzen dira.

Bigarren tomoaren titulua: “Philosophia - transnaturalis - et - naturalis - alm. Provinciae Cantabriae, - regularis Observantiae - Seraph. P. N. Francisci - jussu edita, - et - ad mentem Venerabilis Subtilis, et Mariani - Doctoris Scoti, pro studiosa juventute - accommodata. - Authore - P. Fr. Joanne Antonio de Ubillos, quondam - in Majori SS. Apostolorum Petri, et Pauli Complutensi - Musaeo Collega, jam vero Lectore Jubilato. - Tomus secundus - Metaphisicam, et Generalem Physicam - complectens. - Sancti Sebastiani: - Ex Officina Laurentii Josephi Riesgo et Montero, Typographi Provinciae Guipuzcuae, et ejusdem Civitatis. - Anno MDCCLVIII”.

(44) Arantzazuko Artxibategia: 1755. Aprobación, licencias, Corrección, Tasa y Ajuste para la impresión del tomo 1.º intitulado “Philosophia Rationalis”.

718 orrialdetako liburu mardula da. Frantziako Tolosako Gotzain izan zen Luis Santu frantziskotarrari eskainia. Lehenengo tomoaren moldiztegi berean argitaratua, 1758. urtean. Baimenak eta beste, aurreko liburuan bezala agertzen dira. Metafisika eta Fisika Orokorreko gaiak azaltzen ditu: izakia, materia eta abar.

Hirugarren tomoak, eta guretzat interesgarrienak, titulu hau du:

“Philosophia - naturalis, - Pars secunda Physicae, - seu - Physica Particularis, - quae de corporibus inanimatis disserit et Pars tertia - Physicae - quae - de corporibus animatis - agit - almae Provinciae Cantabriae - regularis Observantiae Seraph. P. N. Francisci - jusu edita, - et - ad mentem Venerabilis, Subtilis, - et Mariani Doctoris Scoti, - pro studiosa juventute accomodata - Authore - P. Fr. Joanne Antonio de Ubillos, - quondam in Majori SS. Apostolorum Petri et - Pauli Complutensi Collegio Alumno, - jam vero Lectore Jubilato. - Tomus Tertius. - Secundam, et Tertiam Physicae - Partem continens. - Victoriae: Ex Officina Thomae de Robles et Navarro, Typographi Nobilissimae Provinciae de Alava.”

536 orrialde ditu. Liburu mardula beraz hau ere. Gonzagako Luis Santuari eskainia. Gasteizen izan zen argitaratua, Tomas de Robles eta Navarroren moldiztegian, tamalez urterik ez dakarrelarik. Fisikaren bigarren eta hirugarren zatiak ikertzen ditu: munduaren sorrera eta azkena, Ptolomeo eta Copernicoren sistemak, ortzia, eguzki, ilargi eta izarrekin, argia, gorputza, bizidunak eta bizigabeak, haizea, ura eta lurra, eta abar bigarren zatian; eta hirugarrenean arima eta arimaren gaitasunak eta ahalmenak, adimena eta nahimena, eta abar. Gai ugari beraz eta denak sakonki aztertuak.

Duns Scoto frantziskotar filosofo ospetsuaren erakusaldien arabera egina dago Aita Ubillosen Filosofia liburua, berberak hiru tomoetako titulutan dioenez: “ad mentem Venerabilis, Subtilis et Mariani Doctoris Scoti”. Izan ere, beti izan dugu frantziskotarrok Scoto gure ikasteetako argi, izar eta gidari. Eta ez uste izan Ubillosen liburua gure komentuetako liburutegien zokondoetan ezkatutua geratu zenik. Bai zera! Gure Probintziako ikasle gazteen liburua izan zen urte askotan zehar eta, beraz, bere orrialdeen jakinduri iturritik edan eta xurgatu zuten gure gazteek Filosofia. Eta hori hala dela egiztatzeko, Zarauzko gure komentuko Liburutegia arakatzea besterik ez dago; bertan bait dago liburu horren ale-mordo bat, ale bakoitzean zein ikaslek erabiltzen zuen jartzen duelarik.

Liburu hau ongi aztertu duen gure Aita Felix Alluntisek (Deustuko Unibertsitatean Filosofia irakasle izana bera) esanari bagagozkio, Aita Ubillosek, Scotori jarraitzen badio ere, ez ditu baztertu eta gutxiesten beste aintzinako filosofoak, batez ere Aristotelesen Filosofia erroitik eza-gutzen zuela eta askotan onartzen zuela ikusten da. Eta horretarako, ez

gutxitan, Platonen eta Buenabentura deunaren esanak alde batera uzten zituen (45).

Hona Ubillosen jakinduriari buruz horrek berak dioena: “Por lo demás, es asombrosa la erudición científica que despliega Ubillos. Diserta con la misma agilidad mental de la esencia de las estrellas y planetas y de su movimiento, influjo y eclipses, como de la esencia de la luz, de la generación de los vivientes y de su nutrición, del número, esencia y propiedades de los elementos, de los meteoros ígneos, aéreos y acuosos, del origen y figura del mundo, de las fuentes y de los ríos, de la mar, de los terremotos, de las fuerzas magnética y eléctrica, de la división de los vegetales, de las propiedades de algunas plantas en particular” (46).

Badirudi Filosofia liburu hauek ordaintzea nahiko kostatzen zela zitzaiela orduko gure Probintziako fraideei, Nagusiei bereziki noski. Hamar mila erreale kostatzen ziren lehenengo bi tomoak. Mateo de Aramburu Aita Probintzialak Donostiatik komentu guztiei zuzendutako gutun batean esaten denez, Arantzazuko Santutegia ez zen diru-kopuru hori ordaintzeko gauza. Eta orduan komentu bakoitzak hainbat Meza diruekin laguntzea erabakitzen da: Lau komentu haundiak, Gasteizkoak, Bilbokoak, Santanderekoak eta Arantzazukoak 200 Mezatako dirua eman behar dute urtean. La Bastida, Gasteizko Rekoleta komentuak (Bilbon eta Gasteizen bi komentu zeuden hiri bakoitzean: bata haundia zeritzana, bestea Rekoleta), Piedrola, Tolosa, Donostia, Zarautz, Castro Urdiales, Soto, Laredo, Bermeo, Urduña (liburu zaharretan “Horduña, *hatxez* azaltzen da) eta Bilboko San Mames (hauxe zen Bilboko Rekoleta) komentuek bakoitzak 150 Mezatako dirua. Eta Miranda de Ebro, La Puebla, Arrasate, Elgoibar, Sasiola, Reinosa, Medina de Pomar, Monte Hano, Poza, Frias eta Foruko komentuek 100 Mezatako dirua bakoitzak urtean. Gutun hori 1755. urtekoa da. Handik hiru urtetara, 1758.ean, Frantzisko Fernandez de Navamuel Probintzial berriak abisu berria bidaltzen die guztiei, batzuk oso atzeratuta dabilzala esanez eta lehenbaitlehen ordaintzeko eskatuz. Lehenengo eta bigarren tomoak argitaraturik daudela dio, eta hirugarrena prestatzen. Agiri honetan Juan Antonio Ubillos ere azaltzen da, Probintziako “Custodio” edo Probintzialaren hurrengo bezala izenpetzen (47).

Hirugarren tomoa guretzat interesgarriena dela esan dugu. Eta hala xe da. Badu guretzat oso interesgarri den zerbait eta hauxe da: Gonzaga-ko Luis Santuari zuzenduriko eskaintzaren ondoren, hitzaurre luze bat

(45) FR. FELIX ALLUNTIS *De la Filosofía del P. J. A. Ubillos*, “Ensayo”, año VI, Sept. Dic. 1935, Aránzazu, 158-165 or.

(46) *Ib.*, 162 or.

(47) “Libro de Patentes”, n.º 12, Pat. 34 bis, fols. 96 v eta 97, fols. 117-119.

dakarrela, sei orrialdetakoa, nori eta Peñafloridako Kontea zen Xabier Maria Munibe eta Idiaker jaun ahaltuari eskainia, alajaina! Denok daki-gu nor izan zen Peñafloridako Konte hori, euskal idazlea, *El borracho burlado* operaren egilea, *Gavon-Sariac* liburuxka ere ustez idatzi zuena, eta batez ere Euskal Herriko Lagun Elkartearen sortzailea. Ubillosek Peñafloridako Konteari titulu hauek ematen dizkio: Bizkaiko Munibe jauregiaren eta beste etxadien jabea, eta Gipuzkoan Itxesaga eta Insausti etxeen jabea, Bizkaiko Berriatuko Parrokiako Zaindaria, eta abar. Baina gai honez zertxobait luzatzeak pena merezi duelakoan gaude.

“Azkoitiako Zalduntxoekin” eta harremanak

Jakina da Menendez y Pelayo Kantabriako jakintsuak *Historia de los Heterodoxos Españoles* bere liburuan Azkoitiako Zalduntxoekin aurka esaten duena. Baina aurki atera zitzaion erantzulea. Eta nor izango eta Julio Urkixo eta Ibarra jaun prestua hain zuzen, euskal letrek hainbat eta hainbat zor dioten jauna bera, Euskaltzaindikoa eta RIEV aldizkari eza-gunaren sortzaile eta jabea urte askotan zehar. Badu honek liburu bat Donostian, 1925. urtean argitaratua, *Menéndez y Pelayo y los Caballeritos de Azcoitia* izenekoa. Liburu horretan, bada, hiru aldiz aipatzen du gure Juan Antonio Ubilloren izena. Hiru aipamenak hona ekartzeari eta hemen aipatzeari ongi deritzot.

Lehenengo aipamena 14. orrialdean dator, eta honela dio hitzez hitz: “Se ha pretendido, en nuestros días, por gentes enemigas de la investigación, aficionadas a los juicios hechos, estereotipados, que diría Menéndez Pelayo, que tanto el uno como el otro le miraban con recelo (Peñafloridako Konteak elizgizon sekularrekin eta fraileekin zituen harremanaz ari da). Si esto era así, ¿cómo explicar que un hijo esclarecido de la Orden de San Francisco, a quien sus estudios filosóficos y teológicos no impedían, por cierto, cultivar con fortuna la literatura vasca, pudiera ensalzar públicamente al conde en una obra publicada con todas las licencias eclesiásticas necesarias? Si Peñaflorida hubiera sido en concepto del clero de su tiempo un enemigo de la Iglesia, ¿hubiera sido posible que *Fr. Juan Antonio de Ubillos* (azpimarratzea geurea da) le dedicara el tomo III de su *Philosophia naturalis*? Pues así lo hizo con autorización de su Orden, concedida por el Comisario General Delegado Fr. Antonio de Lara (en Zaragoza, el 15 de Septiembre de 1762) y con aprobación de Luis de Vitoria y Fr. Antonio Varron, profesores ambos de Teología (Vitoria, 9 de Octubre de 1762). Por si esto no fuera suficiente, el libro lleva además licencia para imprimir, dada por el Obispo de Calahorra y la Calzada el mismo año de 1762”. Eta azpian oharra dakar, zera dioelarik: “Fue autor de *Christau Doctriñ Berri-Ecarlea; Tolosan 1785*, cuyo vascuence califica el P. Zabala de bellissimo, en su *Noticia de las obras*

vascongadas que han salido a la luz después de las que cuenta el P. Larra-mendi. El original manuscrito del *Berri-Ecarlea* forma parte de mi Biblioteca vasca, aunque con título diferente, tachado". Eta gero berriro jarraitzen du: "Pero aún hay más, Fr. Juan Antonio de Ubillos no se contenta con ofrecer su obra en una dedicatoria usual, para salir del paso, sino que se hace el representante de toda la provincia cantábrica para ensalzar al fundador de la *Sociedad Vascongada*". Eta ondoren, latinetik gaztelertuta, Ubillosen hitzaurreko zatia dakar, honela dioena: "Esta seráfica provincia cantábrica, llevando siempre esculpidos en su corazón los numerosos y extraordinarios beneficios, con que tanto tú, oh ilustre conde, como tus antepasados la han enriquecido, viene hoy y yo en su nombre, no con intención de pagar esa deuda, lo que reconozco y confieso ante el mundo entero es una obra que supera todas nuestras fuerzas, sino para dar una pequeña muestra de gratitud, y poder de nuevo experimentar tu benevolencia; porque conozco perfectamente, que el favorecer, auxiliar y socorrer en sus necesidades a los hijos del seráfico Padre es tan natural en tí, que juzgas de poco valor todo lo que por ellos haces. Por lo tanto, no me ha sido posible escoger fuera de tí un intercesor, para hacer aceptable a San Luis Gonzaga y grata a los lectores esta obra, que sale de manos de quien carece de toda erudición" (48).

Bigarren aipamenak honela dio: "Por si alguien creyera todavía, a pesar de los textos citados, que no interpreto bien el pensamiento de Peñaflovida, voy a transcribir otros trozos de la dedicatoria de Fr. Antonio de Ubillos, defensor de las ideas filosóficas de Aristóteles, que no sólo reconoce la utilidad de los trabajos de los neotéricos prudentes, sino que invoca la autoridad del conde contra los enemigos de los peripatéticos. ¿Lo hubiera hecho, *en un libro provisto de todas las licencias necesarias*, si el caballero de Azcoitia hubiera tenido fama de filósofo heterodoxo? Seguramente que no: y esto nos prueba, una vez más, la ligereza con que se ha juzgado a Peñaflovida". Eta ondoren, latinetik itzulita, beste esaldi-pilaren artean, hauxe dakar: "Contra todos esos ignorantes y murmuradores (Aristotelesen filosofiaren aurka zihardutenetaz ari da), te invoco como patrón, esclarecido conde; y lo hago para que recojas este libro y a su autor en los pliegues de tu respetada autoridad, como conviene a tu ilustre persona, y de que tan alto gozas, por cierto, ante todos. ¿Quién más a propósito que tú para esto, ya que tan pronto y dispuesto estás a las necesidades de todos los hermanos de la Seráfica Familia? En realidad nadie debe buscarte, puesto que tú mismo te

(48) JULIO DE URQUIJO E IBARRA *Menéndez Pelayo y los Caballeritos de Azcoitia*. San Sebastián. Imprenta de Martín y Mena, San Marcial 23. 1925. 14-15 or.

apresuras a buscar a quién colmar de beneficios. Felices reputo yo a los Franciscanos, cuando no tienen nada y poseen todo, y a quienes impulsa y dice su Seráfico Padre: que vayan a buscar limosna con confianza, y que jamás se avergüencen de ello, puesto que Jesucristo Nuestro Señor se hizo, por nosotros, pobre en este mundo. ¿A dónde podrán recurrir los Franciscanos con mayor esperanza y sin rubor alguno, sino a tí, que, con singular caridad les muestras tus entrañas de misericordia? (49).

Hirugarren aipamenean honela mintzatzen da Urkixo jauna: “Por si aún quedara la menor duda acerca de este punto (Menendez Pelayoren aurka ari da beti), voy a revelar un nuevo aspecto de la vida del fundador de la *Real Sociedad Vascongada*, que no dejará de causar estupor a quien siga aferrado al juicio del polígrafo santanderino. Era tal el prestigio de Peñafiorida, según hemos visto en la dedicatoria de Fr. Antonio de Ubillos, que las gentes acudían a él con mil motivos diferentes, y el conde, solícito, nunca permanecía sordo al llamamiento”. Eta, ondoren, Peñafiorida Kontearen gutun bat dakar, andre bati zuzendua, honek monja sartzeari buruz egin zion galderari erantzunez (50).

Bada Urkixo jaunaren liburu horretan beste oharra, frantziskotarrek (Ubillos barne zelarik noski) Peñafioridako Kontearekin zuten harreman estua argi eta garbi jartzen duena. Hauxe dio ohar horretan: “*Antonio María de Zabala y Aguirre*, en su obra inédita *Libro de Curiosidades de la Casa Solar de Churrucaenea y sus Agregadas* (1781): “Los Religiosos de la Orden de San Francisco, que por precisión vienen a esta villa de Azcoitia, como son los predicadores y limosneros de los conventos de Sasiola y Elgoibar, se hospedan en esta casa de Churrucaenea por devoción de ella a esta Religión, con la que ai Carta general de Hermandad. Antes solían aposentarse en casa del Conde de Peñafiorida, y por su ausencia de esta villa año de 1767, siguieron no obstante en alojarse en ella hasta la primavera del año 1768 en que levantó la casa...” (51).

Argi dago Peñafioridako Konteak eta frantziskotarrek elkar ongi eza-gutzen eta maite zutela. Baina orain galdera bat: Juan Antonio Ubillos Euskal Herriko Lagunen Elkartekoa izan ote zen? Litekeena da. Urkixok bere liburuan zera dio: “Y así pudo figurar, en las fiestas de miembros de la *Bascongada*, el nombre del jesuita Belot, profesor de matemáticas, junto a los nombres de religiosos *franciscanos* y agustinos” (52). Eta

(49) Ib., 20-23 or.

(50) Ib., 81 or.

(51) Ib., 15 or., azpiko oharra.

(52) Ib., 67 or.

geroago: “Esto ocurrió (hileta batean hitzaldia egiteaz ari da), por ejemplo, a la muerte del citado don Ambrosio de Meabe, encargándose de cantar sus virtudes y generosidad el R. P. Fray Joaquín de Soparda, Lector de Teología en el convento de San Francisco de la villa de Bilbao” (53). Hitzaldi hau 1782.go Irailaren 26an eman zen Bergaran, eta gero Gasteizen argitaratu zuten. Geroago oraindik hau dakar: “Reglamento para los Alumnos de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País”: para esto último (*para adquirir rudimentos de la Religión Católica e Historia Sagrada*) no necesitarán más que el estar impuestos en el Catecismo Histórico de el Abate Fleury” (54). Hain zuzen, Fleury abatearen liburu hau izan zen Ubillosek euskaratu eta moldatu zuen Kristau Dotrina. Urkixo jaunak Euskal Herriko Lagunen Elkarteko izen zerrenda bat ere badakar, eta lehen aipaturiko Aita Joakin de Loparda frantziskotar hori azaltzen da, baina gure Juan Antonio Ubillos ez. Nahiko harrigarria da hauxe, baino halere Elkarre horretakoa izan zelakoan gaude. Proba zehatzik ez izatea, horra!

Aita Ubillosek, Filosofiako aipaturiko hiru liburuak ez ezik, euskal liburu bat ere argitara eman zuten, eta horixe da guri hain zuzen gehien ajola zaiguna: *Cristau doctriñ berri-ecarlea* du izena liburu honek. Baina gai honezaz Aita Luis Villasante mintzo behar zaigu, eta berehala utziko diot nik hitza. Ez, ordea, garai hartako hiru euskaldun jator eta ospetsu aipatu gabe. Eta lehenengoa, Aita Manuel Larramendi. Aita Ubillos hamazortzigarren mende bete-betean bizi izan zen. Aldi hartakoa dugu Aita Larramendi ere. Andoainen, 1690. urtean jaio bazen ere, hamazortzigarren mendeko gizona dugu oso-osorik. Ubillos eta Larramendik elkar ezagutu ote zuten? Hamazazpi urtez zaharragoa zen Larramendi. Eta Ubillos baino hamahiru urte lehenago hil zen. Bata andoaindarra eta bestea Amasakoa izaki, eta biak euskalzaleak eta euskal idazleak, bazuten noski elkar ezagutzeko eta elkarren artean harremanak izateko nahiko erraztasun. Biak ziren gainera jakintsuak, biak Filosofia eta Teologia irakasle: bata —Aita Larramendi— Valladoliden eta gero Salamancako Unibertsitatean, bestea —Ubillos— gure artean. Eta badakigu jakintsuak izanik, errazago elkar zitezkeela, Ubillos Alcalá de Henares-en bere ikasketak egiten ari zen bitartean, Larramendi Valladoliden edo beharbada Salamancan egongo zen irakasten, gazterik izendatu bait zuten Maisu. Ez al zuten, bada, elkar ezagutuko eta elkarren artean harremanak izango? Baietz erantzutea bidezko dela deritzot.

Bigarrena, Aita Fermin Franzisko de Lasuen dugu. Frantziskotar Misiolari famatua. Gasteizen jaio zen 1736. urteko Uztailaren 7an, San

(53) Ib., 69-70 or.

(54) Ib., 74 or.

Fermin egunez. Horregatik eta familiak San Frantziskori zion jaiaragatik jarri zizkioten bi izenak: Fermin Frantzisko. Gaztetxo zelarik, 15. urte zituela, hartu zuen frantziskotar habitua Gasteizen bertan, 1751. urteko Martxoaren 19an. Eta handik urtebetera, 1752. urteko Uztailearen 7an egin zuen profesa. 1752. urtetik 1759.era arte, Arantzazuko Santutegian ikusten dugu Filosofia eta Teologia ikasten. Azkenengo urte horretan abiatzen da Ameriketara Misiolari, Aita Domingo de Legarra Arantzazuko Nagusiak agiria eman eta izenpetu ondoren. Bi urte lehenago uzten ditu Aita Ubillosek bere Filosofia eta Teologia eskolak eta 1759. urtean Probintziako "Custodio" edo Probintzialaren hurrengo dugu. Nahi eta nahi ez elkar ezagutu behar, bada, bi fraide famatuek. Aita Lasuen Ameriketara oso ospetsua izango zen Kalifornia aldean. Aita Junipero Serrarekin lan egingo du —Junipero Serra hori, Mallorcako semea, doatsu izendatu berria dugu— eta hura hil ondoren Kaliforniako Misioetako Nagusi izendatuko dute, 1785. urtean. Ameriketako Misiolarien artean osperik haundienetakoa duen fraidea dugu Aita Lasuen. 1803. urteko Uztailearen 26an hil zen Monterrey deritzon hirian (55).

Eta hirugarrena, Julian Lizardi, doatsua, Misiolari jesulaguna dugu. Asteasun jaio zen, 1696. urteko Azaroaren 30ean. 1713. urtean sartu zen Jesusen lagundian. Santiagoko ikastetxean egin zituen bere ikasketak. Eta 1717. urtean, 21 urte besterik ez zituela, abiatzen da Buenos Aires-era Misiolari. Argentinako Cordoba hirian jarraituko ditu bere ikasketak eta bertan apaiz egingo 1721. urtean. Cordoban eta Buenos Airesen ariko da lanean jo ta ke. Geroago, Paraguayra joango zaigu, eta azkenik Bolibiara, "txiriguano" deritzoten indioen artean ebanjelizatze lanetan ihardutera. Bolibiako Tarija hiriko Misioaren zuzendari eta nagusi zela, eta Meza ematen ari zela, atxilotuko dute indioek eta preso hartu, 1735. urteko maiatzaren 16an. Eta hurrengo egunean lantzas josita erahil. Aita Julian Lizardi asteasuara, martiri dugu, bada harrez geroztik (56). 1735. urte horretan gure Juan Antonio Ubillos Tolosako fraide gazteen maisu izendatu berria da. Horra, bada, nola lotzen diren fraideen bizitzak eta gertaerak.

Aita Ubillosen azken urteak

Aita Ubillosek bere azkenengo urteak Arantzazun eman zituelakoan gaude. Han aurkitzen dugu behintzat 1766. urteaz geroztik. Lehen aipatu dugu Arantzazuko Artxibategian aurkitzen den liburu lodikote bat, habi-

(55) ARANTZAZU aldizkaria, 1987 Martxo, 30 or.; *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, vol. XXIII, Landara-Lecu, 442-443 or.

(56) *Enciclopedia General...*, vol. XXV, Libano-Llavo, 192-193 or.

tu-janzte eta zin hitz-egite agiriak biltzen dituen (57). Urte horretako Urriaren 28tik hasita, agiri guzti horietan Ubillosen sinadura ia etengabe azaltzen da. Eta Aita Nagusiaren Aholkulari —gure artean “discreto” esan ohi duguna— bezala izenpetzen du, eta Aholkulari zaharrena denez, lehenengo sinadura berea da. 1773. urtetik hurrengo urteko Ekaina arte ez da bere sinadurarik azaltzen. 18 aldiz sinatzen du bitarte horretan. Eta gero berriz hasita, etengabe, 1786. urteko Irailaren 14a arte. Izen-deitura-ren azpian, beti “Lector Jubilado” ipintzen du. Letra argi eta ederra berea. Baina azkenengo urteetan, letra, argia izanik ere, dardaratsua agiri zaio. Hirurogeita hemeretzi urte zituen zegoeneko. Zahartzaro bete-betean zegoen. Nahiko lan egina zuen ordurarte bere bitzta luzean zehar eta atsedenean lasai egon zitekeen. Orduantxe izan zuten, izan ere, Gasteizko komentuan, Kantabria Probintziako Aita Nagusiek, hiru urtetik hiru urtetara izan ohi den Batzarrea, Nagusiak eta beste karguak izendatzeko. Eta ez da inondik ere agiri Batzarre horretan gure Aita Ubillos. Behar eta ongi merezi zuen atsedeen-aldia eman zioten noski.

Noiz hil zen Aita Ubillos? Aita Juan Jose Maiz zarauztarrak, eskuz idatziriko bere Historian, 1789. urteko Martxo aldera hil zela dio. Bada Arantzazuko Artxibategian *Libro de Defunciones* izeneko liburu zahar mardul bat, eskuz idatzia. Arantzazun hildako fraide guztien izenak dakartzatza, non ehortziak izan diren eta guzti, 1708. urtetik hasita, 1834. urtera arte. Jakina da 1834. urte horretan erre eta kiskali zutela liberalek Arantzazuko eliz-komentua. Erabat erre. Halere, 1855-56 urteetan fraile batek idazten duenez, hildakoen liburu hori zorionez salbatu omen zen, lur azpian edo Ama Birjinaren kaperaren azpian zegoelako. Ez omen zen sua haraino heldu. Fraideen kanposantuan egongo zen noski liburua, Ama Birjinaren aldare azpian egon bait da hilerria 1708. urtean eraikia izan zenez geroztik. Eta hain zuzen ere, tamalez, 1768. urtetik 1806. urtera, bederatzi-edo fraideen izenak hutsik agertzen dira. Liburu hori idatzi zuenak noizean behin zenbait ohar dakar: “El nombre de este difunto no pudo leerse por hallarse roto el papel”; “tampoco pudieron leerse estos dos por no haber más borrones y roturas del papel manchado con malísima tinta”; “otro que no se lee”. 1789. urtean azaltzen da hain zuzen horrelako bat. Hortxe ote zegoen gure Aita Juan Antonio Ubillosen izena? Daitekeena eta ziur aski badena, baina ezin inolaz ere ziur-ziur egiaztatu, hori ez bait da azken froga. Bestaldetik, harritzekoa da urte askotan zehar gure Probintziako kronikalari fin izandako Juan Ruiz de Larrinaga gernikar historigile prestuak dakarrena: “Juan Antonio de Ubillos, fallecido hacia 1780” (58). 1780. urte aldera beraz? Eta sei urte

(57) Archivo de Aránzazu, *Libro de Recepciones, Profesiones, Defunciones*, XII.

(58) *Necrologio de la Seráfica Provincia de Cantabria*.

geroago ikusten ditugun bere sinadurak non gelditzen dira? Horacio latindar poetak idatzitako harako esaldi hura gogoratu behar: “Quando-que bonus dormitat Homerus”... Dena den, Aita Juan Jose Maiz nahiko testigu fidagarria da eta Aita Juan Antonio Ubillos aurten berrehun urte hil zela ziur gaude.

Eta hauxe da guztia. Gehiegi luzatu naizela uste dut eta barkatu. Bukatzeko, eskerrik beroenak nire lan xume eta kaskar hau egiten lagundu didaten guztiei: Billabonako Udalari, Jose Antonio Arana Martija euskaltzainari eta bereziki Zarauzko eta Arantzazuko nire fraide lagunei. Baita niri entzuteko arreta izan duzuen guztioi ere. Eta, baita ere, zorionik sutsuenak Amasa-Billabonako herriari, bere seme prestuari halako omenaldi ederra eskaini eta antolatu diolako. Eta zer esanik ez, Euskaltzaindiari. Aunitz esker eta besterik ez. Agur.

AITA UBILLOS-EN “CHRISTAU DOCTRIÑ BERRI-ECARLEA”. LIBURU HONEN BEREZITASUN BATZUEZ OHARRAK

(Ubillos-en II. mendeurreneko ospakizunean,
Billabonan, Maiatzak 27, 1989)

Fr. Luis Villasante

I

Aita Ubillos-en liburua, orokorki

Aita Ubillosek —edo Ubilloskoak, berak dioenez— bere euskal liburua 1785. urtean ateratzen du Tolosan, Francisco de la Lamaren inprimategian. Titulua honela jarri zion: *Christau doctriñ berri-ecarlea, christauari dagozcan eguia sinis-beharren berria dasacarrena*.

Gero (1) beste behin bir-argitaratu da liburu hau, 1909an Tolosan, Muguerzaren etxean. Jon Bilbao berak aipatzen du, baita ere, Aita Karmelo Iturriak idazle honi eskaini zion hitzaldia. Ondo gogoan dut. Berrogeitamarreko hamarkadan hitzaldi batzuk egin ohi ziren euskal literaturari buruz Donostian, Diputazioko liburutegian, eta han egin zuen hitzaldi hori Iturriak eta gero *Euzko Gogoa*-n agertu, 1956an; 76-96.

Eta azken urteotan Hordagok atera zuen, dakizuten bezala, liburu honen faksimilezko edizio berria.

Itzulpena da Ubillosen liburua, frantsesetik euskarara itzulia. Bi parte ditu: lehenbizikoa historia sakratua; bigarrena, dotrina edo katezismoa. Azkenean badu aurkibide, edo berak deitzen duen bezala, arkitegia, eta azken orrian hutsen zuzenbidea.

Luze-laburrez ez da handia: 224 orrialde ditu, baina formato ttipian, in 8.º, Vinsonek dioenez. Liburuaren erdia galde-erantzunez betea dago eta azalpenak aski murrizak edo laburrak dira. Ez dago, bada, lekuri arnasa handiko prosa bat moldatzeko.

(1) Eta Jon Bilbaok bere bibliografian ez badakar ere, esan behar da Azkuek 1897. urtean liburu honen argitarapen berria egin zuela Bilbon, idazkera gaurkotuz eta hatxeak kenduz.

Liburua itzulpena dela esan dugu. Jatorrizko autorea badakigu zein den: M. Klaudio Fleury, bere liburua Parisen 1763an atera zuena (eta badirudi lehenago beste edizio batzuk ere egon zirela). Frantsesez honela du titulua liburua: *Catéchisme historique, contenant en abrégé l'Histoire Sainte et la Doctrine Chrétienne*.

Baina guri, jakina, Ubilloskoaren euskal liburua da hemen interesatzen zaiguna (2).

Eta hasteko, liburu honek badu hitzaurre bat motxa, baina guztiz salataria. Egile edo itzultzaileak duen kezka salatzen digun hitzaurrea, alegia. Honela dio:

“Hizcunz bacoitzac ditu, hitzeguiteco, berezco ta bere echeco hitzac: gure eusquerac beinzat bai. Onez ateronzeco gueienac besterenac ditue. Ezpere beguira Erderari, ta ecusico dezu gueienac latin-hizcuntzarenac dituala, ta oez gañeracoac, noc (3) daqui nongoac, ta norenac. Berezco hitz oec, hitzcribitzean, ta esatean, ezarri behar dira, bacoitzari dagocan toquian. Eusqueraz darausquizunean, eusquerazco hitzac ez badarabiltzatzu, zure erausia hitzunea edo *barbarismoa* dala esango dizue; ta hitz bacoitza dagocan toquian sartzen ez-padezu, zure hitz-jarioari araututsa edo *Solecismoa* deituco dioe. Bost onelaco enzuten degu eusquerazco sermoietan! Alabaña, zori gaiztoan dacuscun bezala, euscaldun guichic necatu nai du eusquerazco hitzac billatzen, ta bacoitza bere toquian ipintzen.”

Hasteko, zati honetan bi hitz berri edo asmatuak aurkitzen ditugu, biac Aita Larramendiren hiztegitik hartuak: *hitzunea* edo *barbarismoa*, eta *araututsa* edo *solezismoa*. Baita H letrarekin ere topo egiten dugu.

Gure egilearen ustetan, bada, hizkuntzak berezko dituen hitzak erabili behar dira, eta gainera, hitz bakoitza bere tokian jartzen jakin behar da. Euskarazko sermoietan bi lege hauek egunero hausten zirela badaki gure idazleak, eta bere aldetik makur horiek zuzendu nahiko ditu bere liburuan.

Eta segituan Laurentius a Villavicentio-ren pasarte bat aipatzen da latinez. Jaun honek dioena mamiz hau da: sermolariak herriko hizkuntza erabili behar duela, hori bai, baina pixka bat hautatua, garbitua eta

(2) Haatik, aipu hutsa bada ere, esan dezagun Ubillosek baduela beste libururik. Filosofia “ad mentem Venerabilis Subtilis et Mariani Doctoris Scoti” gure frantziskotar Probintziako eskoletan irakasteko testu-liburuak, hiru tomo, latinez: 1 *Philosophia rationalis*, 2 *Philosophia naturalis*, eta 3 *Philosophia transnaturalis*. Lehenbizikoan bi egile ageri dira: Elejondo eta Ubillos. Beste bietan Ubillos soilik.

(3) *Noc* jartzen du testuan, baina hitzen zuzenbidean *norc* dator zuzendua.

txukundua. Eta hori non ikasiko du? "Puritatem sermonis patrii non haurias, nisi vel ex familiari convictu eorum qui tersissime et nitidissime illum sonant, vel ex libris commendatissima Dialecto editis".

Esan nahi baita: Nondik ikasiko du eliz-hizlariak hizkuntza hautatu hori? Bi bide daude: lehena, garbi eta jator mintzo direnekin har-e-manak izanez; eta bigarrena, liburu ongi eginetatik ikasiz.

Hemen dugu, nik uste, idazleak bere buruari jarri dion lege eta helburua. Hitz garbi, jator eta ondo hautatuak erabili, eta gero, esaldi barruan, hitz bakoitza, berari dagokion tokian kokatu. Eta zinez, liburuan zehar ardura hori ezagun da.

Baina nik esango nuke Ubillosek arrangura edo kezka aparta jarri duela puntu jakin bat irakasten, hots, erlatibozko perpausak zuzen eta ortodoxoki muntatzen. Horrelakoen pilo galanta ageri da liburuan eta beti daude zuzen eratuak *-n* atzizkiaren bidez. Zeinismoaren arrastorik ez dut aurkitu liburuan. Jakina, gauza bat liburuan ez datorrela diodanean, mugaketa bat egin beharrean naiz: "nik aztertu dudan liburuaren zatian", zeren eta liburu osoa ez baitut aztertzerik izan.

Erlatibozko perpausez, ordea, ez goaz gehiago esatera, zeren eta beroien egitura gaur arras ezaguna baita.

Bada, ordea, beste zerbait, liburu honi, agian berez bezala eta asmo jakinik gabe, iturriari ura bezala, dariona, eta guretzat —neretzat behintzat— harrigarri eta ustegabeko gertatu dena. Harritzekoa da, alegia, nola egilea, gipuzkoar izanik, hainbeste gauzatan, gaurko gipuzkeratik urrun dabilen, eta binbitartean, hori eginez, guztion euskaratik oraingo gipuzkera baino hurbilago gelditzen den. Honek, duda gabe, problema bat planteatzen du. Baina goazen poliki, etapak erre gabe.

II

Adibidetegia

Gure txostenaren zati honetan, Aita Ubillosen idazkera zer moduzkoa den jakiteko, adibideak eskaintzen ditugu, zenbait punturi buruz dagozkien adibideak, baina, jakina, alde guztietako azterketa osoa egin gabe. Adibidea zein orrialdetan dagoen adierazi nahiz, zenbakia kortxete tartean jartzen dugu.

1. *Larramendigandik hartutako hitzak —hitz asmatuak edo halako itxura dutenak, alegia—*. Hitzaurrean bertan aurkitu ditugu bi: barbarismo esateko *hitzunea* [3], eta solezismo esateko *araututsa* [3]. Bai bata eta bai bestea ere *Diccionario Trilingüe* delakoan datoz, noski. Idoloak esateko *ce-aguiac* [35] darabil, baina beste hitza ere ipintzen duelarik, eta idolatria esateko, *ce-aguigurte* [38]. Hauek ere Larramendiren Hiztegian daude, baina Ubillosek hitzok aipatuagatik, besteak darabiltza parra-parra —idolo eta idolatria, noski—.

Ecarrai edo *ecarraizcoa* da beste hitz bat Ubillosek dakarrena eta Larramendigandik hartua dirudiena, hots: “Legue naturala edo Legue ecarraizcoa” [14]. Hitz hau Larramendiren Hiztegian badator, eta baita Larramendik Mendibururi egindako karta famatuan ere —*Jesusen Bihotzarren Devocioa* liburuaren aitzinean agertutakoan—. Hitz herritarra ote da, ala asmatua? Hori da beste korapilo bat, beti askatzen erraz ez dena, zeren Larramendik denak nahasian jartzen baititu. Hitz hau, *ekarrai*, Iparraldeko Lapeyregan ere aurkitzen dugu (Ikus “Lekukoak” 5, 292. orriald.). Baina hori jakinik ere, ez gara dudatatik ateratzen, ezen Larramendik, dirudinez, Iparraldean ere izan du jarraitzailerik.

Gero hor dago *desneque* [26]. Hitz hau ere Larramendiren Hiztegian dator. Baina hemen ere hitz horren segidan “atsedetea edo descansua” dakar Ubillosek.

Guda ere hor da [39]. Hitz honi buruz Azkuek dio arrunta dela —(c) = común jartzen baitu—, baina ez du lekukotasunik bat ere aipatzen.

Ubillos bederen aipa zezakeen. Eta segituan hara zer gaineratzen duen Azkuek: "El vulgo hoy lo ignora. Variante de *gudu*". Bitxia benetan; aurrean esan du "común" dela eta jarraian "El vulgo lo ignora". *Gudu*, bai, hitz zaharra da, noski, baina *gudu* eta *gudak* ez dute gauza bera esan nahi. Hitz hau, *guda*, ez dut Larramendigan aurkitzen. Larramendirentzat *gerra* hitz euskalduna da, eta euskaratik hartu du erdarak. Ez zuen, bada, zer ibili asmaketan. Nondik hartu du Ubillosek *guda*? Ez dakit. Baina hemen ere gure egileak *guda edo guerra* dakar, herriak ezagutzen duen hitza aldamenean ezarriz.

Hauek dira hitz asmatuen itxura duten eta Ubillosek gehienetan Larramendiren Hiztegitik hartu eta nik topatu ditudanak. Agian gehiago ere izango dira, baina edozein modutan ere ez dira bat ere ugariak, eta ikusi duzuenez, berak beti jartzen du aldamenean herriarentzat ezaguna edo arrunta dena.

2. *Hatxedun hitzak*. Hau da Ubillosen berezitasun bat, aski nabarmena: Hegoaldekoa izanik, H letra erabiltzen duela, alegia. Baina honetan ez da aurrelari: goragokoak aipatu gabe, XVIII. mendean badira hark baino lehenago letra hori erabili duten hiztegiak eta idazleak, adibidez Larramendi eta Mendiburu. Esan behar da, gainera, nik ikusi dudanez, ez duela maizegi erabiltzen eta inoiz agertzen dela hitz berbera orain H-kin eta gero H gabe. Bokalen arteko H gutitan erabiltzen du: *behar* [1], *ahal* [31], baina baita *al* [35] ere.

Gehienak hitz-hasierakoak dira: *hitz*, baina ez beti, ikus [49], *hitzcuntza* [3], *hitzcribitu* [3], *hondratu* [37], *hordu*, *horduan* [9], *horduraño* [19], *hume* [9], *humedi* [19]. Erakusleak H-kin erabiltzen ditu, baina ez beti: *Haec* eta *hoek* [46].

Gaur gipuzkeraz *beren* esan ohi dena, berak *heren* idazten du [37], baina batzutan H gabe ere bai. Beraz, ez dator beti bat.

Eta *Artu*, esate baterako, H gabe dakar [23]; baita *erri* ere, *oben* [50], *orregatic* [50], *ots* [17].

Labur: Ubillosek erabiltzen du, beraz, letra hau, baina ez gehiegi eta erabiltzean baditu zalantzak.

3. *Ubillosen hitz-ondaretik*. Sail honetan halako erakusketa bat eskaini nahi dugu. Zerbait berezi duten hitzen zerrenda, alegia, baina gaia agortzeko asmorik gabe.

Aguiz [47]

Aintzura [31]

Aisia [43]

Alcar, *alcartasun* [30], ez *elcar* gaurko gipuzkeran nagusi dena.

Andi, sekula ere ez *aundi*, gaurko gipuzkoarrek bezala.

- Araguicortu* [45]
Areagoac [14]
Atelecac [50]
Baña (perpauus adbersatiboetan beti erabiltzen du *baña*, eta ez besterik; *baño*, aldiz, beti konparatiboetan; gaur Gipuzkoan egiten den nahastea ez du sekula Ubillosek egiten)
Bazcoa [22]; inoiz P-kin ere bai.
Becatari [99], *becatu* [8]; B-kin eta ez P-kin.
Bere gogora [44], ez *gogara*.
Bereiztu [42]
Besta [42]. Hau ere B-kin. Inoiz P-kin ere bai, halere.
Bestelazco [37]
Bezala (portada), eta ez *bezela*, gaur Gipuzkoan esaten dena.
Bider [37]. Gaur Bizkaian soilki erabilia.
Debecatu [9]
Denbora. B-kin hau ere.
Ecusi [3]. Beti; ez *ikusi*.
Echadi [45]. *Tribu edo...*
Emanicaco [43]
Eranzuac, ez *Erantzunak* (passim).
Erauso euriari [13]
Erdiratu (portada)
Eremu [28] (= desierto)
Ezagumentu [40]
Gaizquia [43] (= el mal)
Galde, galdea (passim), ez *galdera*, gaur Gipuzkoan arrunta dena
Gau oro [25], ez *gauero*, Gipuzkoan gaur ezagutzen dena
Gogoac eman [14]
Guiz-eralle [14]
Guticiatu [27]
Iracequi [28], gaur Gipuzkoan kasi ezezaguna
Iracurtza (passim)
Ispiritu [9]. I-kin, noski
Jaiet-buru [31]
Jaincoa (passim). Sekula ere ez *Jaungoiko* edo *Jangoiko*
Jaiquizun [12]
Jaquiunde [45]
Laurembata [26]. Herri-etimologia ote?
Lecucotasun [27]
Manu edo *mandamentuac* [28]
Mi [97], eta ez *mingain*. “Mi batzuec” agertu ziren Apostoluen gain
 Pentekoste egunean
Ol leguedunac [29] (= tablas de la ley)
On-behar [41]
Onguia [21] (= el bien)

Osotoro [48]

Ois bada (= atención!)

Parabisu [9]. B-kin, Iparraldean bezala

Urte oro [22] (eta ez *urtero*)

Vicitu [42]

Vicicor [13]

Ohartuko zineten bezala, hemen esan ditugun formatatik asko gaur Gipuzkoan ez dira erabiltzen; erabiltzen dira, ordea, Iparraldean, Bizkaian etab. Gauza bera ikusiko da oraindik azaltzeko ditugun beste zenbait sailetan ere.

4. *Adizkiak*. Ubillosek darabilzkian adizkiak gipuzkoarrak dira, noski, baina ez datoz beti bat orainagoko aldian zabalduak daudenekin. Adibidez, berak *zuan* singularerako erabiltzen du eta *zuen* (gaur *zuten*) pluralerako, *zituan* singularerako eta *zituen* pluralerako (gaur *zituzten*); *zizten* gaur *zizkieten* ikus [50], *ziozkan* (gaur *zizkion*), etab. *Zezaen* [21], gaur *zezaten*. *Citequeana*, etab.

Deklinabidea ere gipuzkoarra du funtsean.

5. *Haren eta bere-ren erabilera*. Gauza jakina da halako bikoiztasun bat dagoela puntu honi buruz herriko euskaran eta bai literaturan ere; sortaldeko eta sartaldeko tradizioak ez datozela bat, alegia. Honetan badirudi Ubillosen liburuan zalantzak nabari direla. Alde batetik bera, sartaldekoea izanik, batzutan sortaldeko tradiziotik hurbil dabil, eta beste batzutan alderantziz. Gehienetan, ordea, gaur sortaldeko tradizioa deitzen dugunera lotuago dela esango nuke.

Ikus ditzagun adibide batzuk: "Sartu ciran noizbait Israeldarrac, Jaincoac aenzat aguinduric ceuzcan Canaango bazterretan... Baña Israeldarrac urratu zuen Jaincoari eman cioen itza; ausi zuen beraren legue santua, eta etzuen eguin aren esanic batere" [32].

"Israeldarrac eren aldetic cer aguindu zioen Jaincoari?"

Eren biotz guciarequin maite izango zuela Jaincoa, eta gordeco cituela aren mandamentuac" [34].

"Eleiz bat eguiteco gogoac ere eman cion; baña Jaincoac adiraci cion eguiteco hau aren semearentzat guelditzen zala. Bai-ta-ere adiraci cion Jaincoac Davidi, aren ondorengoac izango cirala Jaincoaren hume leialen Erregue ta aguintari" [40].

"Salomonen gaizquiac castigatceco, haren ill-ondoan zatitu, ta berecitu zan haren Erreinua" [43].

"Nor izandu zan David-en ondorengo Erreguea?"

—Haren seme Salomon.

—Nola vicitu zan bere denboran?

—Bere gogora, berac nai cituan aisia, ta atseguin-contentuz betea” [44].

“Hura illezquero cer guertatu zan?

Haren erreinua banatua ta zatitua guelditcea” [45].

“Horduan Jaincoac madaricatu zuen suguea ta adiraci zuan emacu-meagandic etorrico zala aren burua ausico zuana” [9].

Ikusten duzuen bezala, puntu honetan ere Ekialdeko tradiziotik hurbil dabil gure Ubillos. Nola esplika daiteke hori? Orduko gipuzkera —ahozko gipuzkera, alegia— hortik zebilelako ez ote?

6. *Perpaus osoa hitz baten osagarri gertatzen denean*. Kasu honetan gure artean —Hegoaldean esan nahi dut—, *-n* hutsaz egiten da maizenik lotura. Iparraldeko tradizioan, aldiz, *-lako* erabili izan da arruntki. Hala ageri da Axular baitan (Ikus “Serie Eleizalde”, 4, 66).

Ubilloskoak ere *-lako* darabil. Horra behintzat zenbait adibide:

“Jaincoa hondratzen zuelaco aitzaquian, gaitz itsusi asco eraguiteagatic” [36].

“Orra Jaincoaren ta Israeldarren arteco itzac: ta itz oec utseguin gabe gorde beharco ciralaco siñu edo señaletzat artu zuan Moisesec isipu bat, ta Jaincoari aldarearen gañean esqueintzen cizaizcan arien ta idien odolarequin busti cituan Israeldarrac...” [31].

-n ere erabiltzen du lotkailu, ordea, zeregin horretarako:

“Lengoaren ondoren Igiton sartu zan beste Erregue batec indartsuegui eguin, ta escu gueiegui artu cezaen bildurrez, necarazi cituan” [21].

7. *Galdezco perpausak*. Horietan gaur ezin utzizkoa bihurtu da gipuzkeraz *al* erabiltzea. Bizkaierak, berriz, ez du horrelako usadiorik ezagutzen, eta ez beste euskalkiek ere, nik uste. Oroit naiz Mitxelena zenari behin entzun nionaz. Ubillos gipuzkoarra izanik eta haren liburua galde-rez josia egonik, ez du behin ere hartako perpausetan *al* hori erabiltzen. Eta hortik uste dut zuela berak gipuzkeraz ere usadio hau oso berria delako susmoa. Usadio berri honen eraginez beste gauza bat gertatu da Gipuzkoan, hots, partikula hau ahala edo ahalmena adierazteko, guti edo batere ez erabiltzea; galdezko zereginak, alegia, lurra jan dio jatorrizko zereginari.

Ikus ditzagun adibide batzuk:

“Orrela Israeldarrac baicic, etzan horduan Jainco eguiazcoa ezagutzen zuanic?” [37].

“Eta etzuan izandu ori baño gauza obeagoric?” [44].

"Eta ba-zan bestetan Jaincoari non agur eguin?" [44].

"Eta jaquintsu iraun zuan Salomonec azqueneraño?" [45].

"Mesiasgatic ecer esan zuen Profeta aec?" [49].

Guar perpauis guzti hauetan *al* jarriko lukete gipuzkoarrek; Ubillosek, ikusi duzueenez, ez du behin ere jartzen.

Ahalmena adierazteko, berriz, bai, erabiltzen du *al* edo *ahal*:

... "aguertu zuan bere ahal ta indarra" [31].

... "ecin contatu al adina Jainco" [35] ("Une infinité de Dieux" esaten du frantsesezco liburuak).

"Nic eguingo zaitut ecin contatu al adiña genderen Guraso" [17].

8. "*Eritzi*" aditz *trinkoaren errejimen jatorra*. Gogoan dut Euskaltzaindiak aditz trinkoen batasuna egin zuenean, *eritzi* aditzari buruz Mitxelenak hartu zuen jarrera: bizkaiera zela, zioen, aditz honen errejimen jatorra beti iraunkor gorde duena, beste euskalkiek zalantza eta dudamudak izan dituztelarik. Gehiago oraindik. Mitxelenak esan zuen berak ez zuela aditzon batasun-agiria sinatuko, baldin aditz honetan bizkaierak gorde duen errejimenaren errejimen zuzen bakartzat onartzen ez bazen. Eta, bai, hala egin zuen Euskaltzaindiak.

Neratu ere ohartu nintzen, *Axular-en Hiztegia* egin nuenean, nola urdazubiarrak batzutan bai eta beste batzutan ez duen gordetzen errejimen jator hori.

Ubillosek, bada, bizkaitarrek bezala, zuzen erabiltzen du *eritziren* errejimenaren. Hona adibide batzuk:

"Lenengo gizonari ceritzan Adan... Eva ceritzan lenvico emacumeari" [6].

"Gueren burutic degun argui ta ezagumentu oni deritza Legue naturala, edo Legue ecarraizcoa" [14].

"Igitocoen Jaincoari ceritzan Isis" [36].

9. "*Alkar*"ek *galdegiten duen aditz laguntzaileaz*. Gaur egun, erdaren eraginez, noski, askotan ikusten dugu aditz laguntzaile iragangaitza *alkar*-ekin erabilia. Badakit Gramatikak beti txartzat jo duela erabilpen hori, baina oso zabaldu dagoela ez da dudarik. Izenordain hau Ubillosek beti zuzen darabil, zor zaion laguntzaile-motaz esan nahi dut. Aski izango da adibide bat edo beste aipatzea:

... "eman cioen guciac araguizko becatuari alcar ecin ecusi zuela" [14].

"Etzuen cer ibilli galdez jaquiteco gauza gaiztoac cirala lapurreta ta gañeraco alcarri eguiten cizten dollorqueriac ta bidegabeac" [14].

...“jaquin cezaen biac, alcarri ongui nai beharco cioela, ta alcarrequin viac beharco zuela” [6].

10. *Galdegaiaren auziaz*. Perpaus-barnean, osagaiak ordenatzeari buruz jakina da zer-nolako arrakasta izan duen gure mendean, Hegoaldean bederen, Altube jaunaren teoriak (4).

Honako hiru lege hauetan biltzen da teoria hori, nahiz eta gehiengotan aurrengoari bakarrik ematen zaion kasu:

1) Galdegaia edo “elemento inquirido” delakoa izen, izenorde edo adberbio bat denean, aditzaren aurrean jarri behar da, eta bion artean ezin tarteka daiteke deus.

2) Galdegaia aditza bera denean eta aditz hau laguntzaile baldin bada, aditz horrek *egin* hartu behar du.

3) Galdegaia baieztapena bera baldin bada eta aditza laguntzaile-dun, orduan ez dago lege jakinik eta osagaiak libreki ordena daitezke.

Gero, jakina, pratikan ez dakizu, beti behintzat, zein den galdegaia eta hiru lege horietarik zeinek duen, kasu jakin batean, aginpidea. Edo-zein modutan ere badirudi aurrengo tokian aipatu dugun legea nagusitu dela gure artean eta beronen arabera egiten dela maizenik perpaus-barneko osagaien ordenamendu arrunta.

Ubillos Altubereren aroa baino askoz lehenagokoa da, noski. Baztertu behar ote dugu, beraz, ezer ez baleki bezala, Altube baino lehenago jaiotzea eta? Ez dut uste.

Hertsikeriarik gabe, eta zabaltasun handiz gauzak hartuz beti da on idazle zaharren jokaera aztertzea eta ezagutzea gauzak pixka bat erlatibizatu eta bere lekurtzeko.

Ez dugu pentsatu behar, nik uste, perpausak ez dutela onartzen ordenatze-modu bakar eta zurrun bat baizik; beti edo ia beti izango du idazleak eskumenean aukera bat baino gehiago, eta hori, baita Altubereren erregelak hautsi gabe ere.

Hasteko, hor dugu Altubereren hirugarren lege edo erregela hori. Horren arabera, askatasun handiz ordena daitezke perpaus baten osagaiak. Badirudi askotan Altubereren hiru erregeletatik bat soilki, lehena, hartzen dela kontutan.

Honako hau, bai, esan behar dut: Altube jaunaren bigarren erregela—laguntzaile-dun aditza galdegai denean *egin* sartu behar dela—, hori betetzen duen adibiderik Ubillosengan ez dudala aurkitu.

(4) Altube (Seber), “Erderismos”, *Euskera* X (1929), 5-70.

Hona hemen adibide bat, itxuraz eta lege horren arabera, *egin* eraman beharko lukeena:

...“baña oec ere ezcontzaz gaiztoaquin nastu, ta gaiztotu ciran” [13].

Badirudi *gaiztotu eguin ciran* beharko lukeela, baina ez dago horrelakorik.

Berriro esan, *egin* delako horren arrastorik ez dut aurkitu gure autore honetan.

Altuberen lehenengo legea, hots, galdegaia aditzaren aurrean jartzeko agintzen duena, hau da gure mendean aginpidea hartu duena. Lege hau betetzen ote du Ubillosek? Batzutan bai eta beste batzutan ez, beharko esan. Gehienetan, ordea, ezetz gaineratuko nuke.

Jarraian adibide-mordoska aldatuko dut, gerok geure begiz ikus dezagun:

“Erregue guciac izandu ciran gaiztoac” [46].

“Deitzen dira Profetac” [46].

“Erri nausia zan Jerusalem” [39].

“Batzuec ciran guizonac” [36].

“Idolo batzuec ciran Jainco-guizonac” [37].

“Guizona eguiteco lenago moldatu zuan lurrez gorputz bat” [5].

“Guizona da Jaincoaren imagiña” [5].

“Guizonari ceritzan Adan” [6].

“Aingueru guciac, Jaincoac eguin cituanean, onac ciran” [8].

“Aingueru gaizto oec dira Deabruaren Aingueruac edo Demonioac” [8].

“Ispiritu gaitzquin oetatic batec suguearen aotic Evari itz eguin ta janeraci cion sagar debecatua” [9].

“Horduan Jaincoac madaricatu zuan suguea” [9].

“Cain ta Abel ciran Adan ta Evaren lenengo semeac. Abel ona zan, baña Cain gaiztoa, ta bere anaia ona izatea ecin eraman zuana, ta orregatic quendu cion vicia” [12].

“Batzuec Jaincotzat artu zuen Eguzquia, besteac Illarguia” [14].

“Gordeco dezu laurembata, edo zazpigarren eguneco atsedetea, desnequea edo descansua” [26].

“Iñor ilco ez dezu” [26].

“Denbor-artaco presentac ciran bildots, checor, ari, idi, lepoac quendu ta Aldarearen gañean erreac” [32].

“Lenengo Erreguea izandu zan Saul” [38].

“David-en ondorengo Erreguea izandu zan haren seme Salomon” [42].

“Onela sortu zan cisma bat” [43].

Ez goaz adibide gehiago aipatzera. Batzutan betetzen du Ubillosek galdegai aditz aurrean ezartzeko lege hori, baina gehienetan predikua edo atributua aditzaren ondoren kokatzen duela esango nuke.

* * *

11. *Alabaña eta bada*. Badira juntagailu batzuk Ubillosek beti perpausaren toki jakin batean kokatzen dituenak. Adibidez, *alabaña* eta *bada*.

Alabaña. Juntagailu honek esanahi kausala du gure autorean eta beti perpausaren bigarren edo hirugarren tokian kokatua agertzen da.

Hona hemen adibide batzuk:

“Etzuen alabaña gaitzquiric, ez eta gaitzeraco griñaric ta gogoric” [6].

...“galdu zuen alabaña gracia, eta graci onec eman cien Ceruraco escua ta derecha” [9].

...“gucioc alabaña gatoz Adanen ta Noeren odoletic” [16].

Beste juntagailua da *bada*. Bi esanahi ditu gure autore honetan: bata kontsekutiboa eta bestea kausala, eta kokatze-lekutik bereizten dira bata bestetik.

Kontsekutiboa denean, perpausaren bigarren edo hirugarren tokian jartzen da.

Adibidez:

“Oni bada Jaincoac adiraci cion...” [13].

“Ceri bada, Israeldarrac ez, besteac agur eguiten cioen?” [37].

“Nola bada aztu ciran?” [38].

“Aguindu cien bada berriro” [30].

“Cer eguin zan bada artzaz?” [48].

Bada kausala, aldiz, beti jartzen du Ubillosek perpausaren hasieran. Hona etsenplu bat edo beste:

...“eta alcartasun hau zan Jaincoac Abran-equin eguin zuan alcartasun bera; bada israeldarren alde berriro cituan Jaincoac, hoen gurasoai equindaco esqueñi, agunde ta itzac” [30].

Salomoni buruz galdetzen du:

"Eta etzuan izandu ori baño gauza obeagoric?" [44].

Eta erantzuna:

"Bai suertez ere, bada izandu zuan jaquiunde" [44].

"Bai-ta ori ere; bada esan zuen, federic etzuen gendeac, Idolo edo guezurrezco Jaincoac utci ta joango cirala, Jainco eguiazcoari agur eguitera".

12. *Nagusia eta menpekoak*. Perpaus konposatueta Altuberen aholkua dela uste dut menpekoak aurretik eta nagusia azkenean jartzea (5). Ubillosek oker ez banaiz, kontrako joera duela esango nuke.

Hona hemen adibide batzuk:

"Itoac utzi cituan egui, aldapa, mendi ta mundu guciarequin batean, odei-itsasoetatic biraltzen zuala, orretaraco behar zan ura edo ugoaldea" [15].

... "ta aguindu ere zuan il citecela aen artean jaiotzen ciran seme guciac" [21].

"Barcatu cien eguin cioen gaizquia, ta eracarri cituan Igitora eren familia edo echetiar guciaquin batean" [23].

"Esan cien Iraeldarrai artuco cituala bere Erritartzat, eguingo cituala Canaango lurren jabe, ta beteco cituala ondasunez" [33].

"Esan zuen hura ere erorico zala, baño guero berriz eguingo zala" [49].

Eta abar.

III

Ondorioak

Aitortu behar dut harridura-suerte batek hartu ninduela Ubillosen liburu eder hau pixka bat hurbildik ezagutzen eta aztertzen hasi nintzean. Hainbeste gauza ustegabeko aurkitzen nituen!

Ibon Sarasolak *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren bigarren liburukia aurkeztean esan zuena gogora zitzaidan: Ez dugula gure literaturaren tradizioa ezagutzen. Egia galanta.

Mitxelenaren esan batez ere oroitu nintzen. Batzuek esaten dute —zioen Mitxelenak— euskalkiak berekasa utzirik ere, pixkaka eta berez

(5) Ikus Erderismos, cap. VI, in *Euskera* X (1929), 161 ss.

batasunera buruz doazela. Berak ezetz uste zuen. Geroago eta gehiago elkarrengandik aldentuz eta hastanduz doazela, alegia.

Badirudi garbi ikusten dela hori Ubillosek darabilen gipuzkera eta gaurko gipuzkera elkarren artean alderatuz.

Orain dela berrehun urte hil zen idazle gipuzkoar baten liburua ari gara aztertzen. Hartu haren liburua eta orain ezagutzen dugun giputz euskalkia, eta biotatik zein dago guztion euskaratik hurbilago? Erantzuna ez da zaila: Ubillosena, noski.

Adibideak aipatu dira jadanik, baina zilegi izan bedi berriz ere batzuk errepikatzea: *Jainko* esango dizu eta ez Jaungoiko edo Jangoiko, *bezala* eta ez bezela, *mi* eta ez mingain, *bekatu* eta ez pekatu, (h)*andi* eta ez (h)aundi, *baina* eta baino ez ditu nahasten, galdezko perpausetan ez dizu *al* jarriko, etab.

Gauza batzuetan, bai, bat dator Ubillos gaurko gipuzkerakin. Baina bat ez datorrenetan nik esango nuke hurbilago dela bera guztion euskaratik gaurko gipuzkera baino.

Zer esplikazio du fenomeno honek? Pentsa daiteke Iparraldeko literaturaren ukituagatik izango dela, baina nik ez dakit, nik duda egiten dut. Honekin ez dut esan nahi, jakina, Iparraldeko euskal libururik ez zuela ezagutzen. Baina hau da kontua. Ubillos ez dator beti bat Iparraldeko formekin. Batzutan Bizkaikoekin dator bat (esate baterako *alkar*, eta ez *elkar* erabiliz). Eta harrigarriago dena, Iparraldeko euskararen berezitasun nabarmen batzuen arrastorik ez da Ubillosengan nabari. Adibidez, ez ditu erabiltzen ez *bait-* aurrizkia, eta ez *-larik* atzizkia ere, etab. *Euscara* ere ez du esaten, *eusquera* baizik.

Egia da, bai, Ubillosek bere liburua argitara eman baino 10 urte lehenago atera zuela Larreguy-k *Testamen çaharreco eta Berrico Historia* eta berez bezala sortzen da susmoa: agian honen eragina jasan izango zuela gipuzkoarrak, baina hori frogatu beharko litzateke bion azterketa eginez.

Gipuzkoarrak Larreguyandik gauza bat hartu duela frogatzeko ez da aski hitz edo forma bat biotan aurkitzen dela ikustea, zeren eta beste hipotesia ere posible baita, hots, Ubillosek darabilzkien formak garai hartako gipuzkeran arruntak izatea, gero galdu badira ere.

Nere inpresioa da Ubillos gipuzkoar jatorra dela eta bere garaian Gipuzkoaren bihotzean egiten zen euskara-modua hartu zuela oinarri. Baina hau hobekiago eta berariaz aztertu beharko litzatekeen puntua da. Nik ez dut azterketa hori egiteko, ez eta Ubillosen obra osoa aztertzeko ere betarik izan, baina zinez aztertea merezi duen autorea da Ubillos.

Gauza batean, bai, ikusten zaio Ubillos-i dotrina berri bat jakinaren gainean eta berariaz irakatsi nahi duela, hots, erlatibozko perpausak zuzen

eta ortodoxoki antolatzen. Honelako perpausen kopuru handia dago liburuan. Zeinismoarentzat ez du zirrikiturik bat ere utzi. Larreguyrengan, berriz, zeinismoa usu ageri dela uste dut (6).

Larramendiren hitz asmatu batzuk, bai, badatoz gure autorean, baina urri eta bakanak dira eta beti dute aldamenean herriko hitza.

Beste gauza batzuetan oraingo gipuzkerakin bat dator, noski, gure egilea: *anima* esango dizu eta ez *arima*, *a* organikoa gordetzen ez da beti segurua, maiz erabiliko dizu soziatiboa instrumentalaren ordeztan, etab.

Guzti hau hala baldin bada, galde hau (*galde* esaten du Ubillosek, ez *galdera*), galde hau dator berez hitzetik hortzera: Zer bide edo eboluzio ekarri du ordutik honera Gipuzkoako euskalkiak?

Eta honekin bukatzen dut.

Hemendik ateratzekoa den ondorioa zera da: zein premiazko diren gure literatur tradizioaren azterketak.

(6) Eta erlatibo-kontuan ageri duen ortodoxia zurrun hori dela medio, maiz argitasun-
eskasia edo galera zerbait nabari da Ubillosen zenbait pasartetan. Perpaus kausalak, berriz,
nola eratzen dituen Ubillosek, ikus Serie Eleizalde, 8, 118-120.

ZERGATIK EDIZIO KRITIKOA

Billabona, 1989-V-27

Patxi Altuna

Euskal liburu zaharretan aztarrika ohi dabiltzan ikerlariak hondartzako harea edo zeruko izarrak adina direla ezin esan dezakegun arren, ezin ere uka badirela gure artean bakar batzu eta are badirela egunean baino egunean gehiago, nahiz ez diren —eta ez izan behar ere— liburu berriak, gaurkoak eta oraingoak eskuztatu eta miatu nahiago dutenak adina. Literatura baten bizirik irauteari eta hizkuntza bizi baten suspertzeari bietariko langileak eta ikerlariak izatea dagokio eta ez dugu inola ere pentsatu behar elkarren etsai direla eta elkarren kaltezko lanean dihardutelara. Aitzitik, xede eta helburu beraren alde ari dira batzu eta besteak: euskarari, lehengoari eta oraingoari, lehen eta orain hizkuntza berbera denari irauneraztearen alde. Eginbehar berean ari dira filologoa eta hizkuntzalaria ere, nor bere sailean. Filologoak maiteago duke liburu zaharra, hartango testu jatorrari, idazlearen lumatik atera zenari, gero inprimategian erantsi zitzaizkion hutsegiteak atzemateko, lehenagoko idazleen eragina eta kutsua aztertzeke eta egileak han darabilen hizkeraren bereizgarri nagusiak eta bereizitasunak lore sorta gisa biltzeke. Hizkuntzalariaren egitekoa besterik da, nahiz gaurkoen, bai eta gure artekoen, iritziak eta jokabideak bereiz samar dabiltzan, nonnahi bezala eta bidezko denez. Badira hizkuntza zaharrari lehentasuna emanik haren antzineko egoera, lehen-lehengo “estatusa” idoro nahi dutenak, eta badira beste batzu hizkera bizia, aldian aldikoa, egunorokoa bere ikerlanetarako hobesten dutenak. Guztientzat du lekua eta guztien besoen beharra du hizkuntza baten lan-sailak, soro batean bezalaxe han ere gisa askotako arloak burutu behar direnez gero: zokorrak hautsi, hazia erein, belar txarrak atera eta buruenik uzta bildu.

Liburu zahar bizkarrean berrehun urte dituenak dakarkizue gaur Euskaltzaindiak berriturik. Zuena dena itzuli baizik ez dizue egiten, herri honetako seme ospetsu Juan Antonio Ubillosek, euskara maite eta euskarari ahaleginean lagundu behar zitzaiola uste zuenak paratu baitzuen bere bizitzako azken urteetan. Zuena da, bai, baina euskaldun guztiona

ere bai, argitaratu zuen unetik euskal gordailuaren pitxi bat izaten hasi baitzen. Hari eskerrak gaur jakin dezakegu nolakoa zen garai hartan Amasa-Billabonako euskara edota, baldin edozein idazlek bezala herrikoa zerbait edertu bazuen, zein ziren gutxi gorabehera hizkera haren berezitasun nagusiak, Gipuzkoa bereko beste zenbait herritako beste idazleen —lehenagokoen eta geroagokoen— hizkeratik hura bereizten zutenak. Ez baitzen Juan Antonio Ubillos ordu onean gipuzkeraz idatzi zuen lehena eta ez azkena izan. Azkena izan ez zela bistan dago, hemeretzigarren mendean berean —ezagunagoak ditugun hogeigarrenagoak aipatzen ibili gabe— izan baitzituen ondorengo bikain eta distiratsuak, hala nola Asteasu-ko Agirre, Gerriko, Lardizabal, Otaegi, Iturriaga, Iztueta, Arana Jose Ignazio eta abar. Lehena ere ez, nahiz asko izan ez ziren zoritzarrez gipuzkeraz idazten aurrea hartu ziotenak. Aipatzekoak dira hauen artean lau bederen: Otxoa de Arin, Irazusta, Kardaberaz eta guztien gaindik —ez haatik euskaraz gehiena idatzi zuelako, ez eta hurrik eman ere— Andoaingo seme Manuel Larramendi, zeinen jaiotzaren hirugarren mendeurrena datorren urtean ospatuko baitugu. Honek onerako edo txarrerako —alde txarrei gehiago begiratzen dienik bada— mugarri sendo eta seinalagarria ezarri zuen bere lehenaren eta geroaren artean. Hizkerari dihoakionez ez dago, nik dakidala, ongi ikertua zertan den diferent andoaindarraren hizkera bera baino lehenagoko gipuzkeratik, ez eta zenbatetaraino markatu zuen hark bere ondoko idazle gipuzkoarren hizkera, zenbait hitz berriren erabileraz landa, ez eta horrenbestez zertan den desberdin Larramendi baino lehenagoko eta geroagoko gipuzkera. Egunen batean norbaitek burutu beharko duen eta burutzea merezi lukeen lana da hori, ene ustez. Esan ohi den bezain bortitza izan al zen —bere hiztegiko hiruzpalau dozena hitzez landa, berriro diot, eta hizkerari soilik gagozkio- la— Larramendiren eragina geroko idazle gipuzkoarrengan? Nor bere bidetik ibiltzen ikusten ditut nik gehienbat eta elkarrengandik urrun samar, inoren arrasto sakonik haien hizkeran begiztatu ahal izateko, edota Larramendik bere jokabideaz euskal literaturan leizerik eta tulunbiorik ireki zuela sinistu ahal izateko. Ados nago diotenekin Larramendi gabe ez zela segurki izango orduan eta gero izan zen zenbait idazle; ez ordea hain ados Larramendi gabe idazle haiek erabili zuten ez bezalako hizkera erabiliko zuketela diotenekin. Hauengan nik bere herriko eta lurraldeko hizkeraren zantzuak eta arrastoak gehiago ikusi uste ditut inork irakatsitako euskararenak baino.

Hau bezalako mintzaldi laburrean egin daitekeen baino ikerlan luzeagoa eta sakonagoa zor zaio, ordea, auzi horri eta ni hori alde batera utzirik Ubillosen liburuaz mintzatzera nator berriro, hori baita nere gaurko eginbidea. Esan daitekeen gehiena esana dute, haatik, nere aurretik hitza hartu duten bi hizlariak eta ni bi punturi lotuko natzaie laburkiro. Bat, zergatik prestatu dudan edizio kritikoa eta ez soilik eman, duela berrehun urte atera zen bezalaxe, hutsik eta biluzik, gorririk eta larrutsik,

Ubillosek berak ezarri zizkionez bestelako hitzaurre eta okerren zerrenda gabe. Bi, zer berri irakatsi didan edizio kritikoa prestatzeak.

Zergatik beraz edizio kritikoa? Hara garbi esan. Aspaldixko joana da ene ustez, eta zorionean joana noski, euskal liburu zaharrak ikerlarien multzo urriari bakarrik axola zitzaizkiola eta, haientzat bakarrik berrargitaratu behar zirela pentsatzen zen garaia. Gaur eta hemen euskal liburuaren, bai eta zaharren, irakurlegoa ugalduta eta mukurutu egin da eta Euskaltzaindiaren argitalpenek irakurle arrunt eta xotilentzat ere baliagarri eta probetxugarri izan behar dute, ene ustez. Horrela jokatu du Ubillosen liburuaren edizio berri hau prestatzean Euskaltzaindiak ez ezik Amasa-Billabonako udalak, mila aleren kostua bere gain hartu duenean. Ala mila hizkuntz ikerlari ditugu Euskalerrian? Bai hobe, bagenitu! Ez, jaun andreak, ez; ikerlariak bakarrik ez dira iadanik euskal liburuaren hartzaileak, beste asko ere badira, eta horiek ez izaki ikerlariak bezain jakintsu eskuarki, inoren esku luzatzea eta laguntza eskertzen ohi dute, liburu zaharreko euskara neke eta ardaila gutxiagoz aditzeko. Laburki esan, testu zur-murria baino zerbait gehixeago nahi eta behar dute, oharrez eta argitasunez jantzia alegia.

Ikerlariak bere egarrira berdintzeko eta bere ikerlanetarako hortxe dituzte, gainera, hau baino lehenagoko beste lau edizio, horietan azkena duela hamar urte faxsimile gisa Hordagok aterea, edozein liburutegitan aurki daitekeena eta are gutariko askok etxean duguna. Are gehiago, lehen edizioak aleak ere ez dira oraintsu arte uste genuen bezain urri, Hordago berea egiteko baliatu zen hartaz gainera “Azkue Biblioteka” ere bai baita beste ale bat, geure edizio hau prestatzeko erabili duguna, eta hona azkenik egun hauetanxe zabaldu den beste albiste ona: “Azkue Biblioteka” berak lehen edizioako beste ale bat bereganatu du arestian, erosi berria duen liburutegi pribatu batean aurkitzen zena. Beraz ezin esan gure arteko ikerlariak hain peitu eta onbehar direnik.

Baina edizio kritikokoekin zenbait lagunek dituzten kezka eta susmo txarrak erabat uxatzeko, diodan oraindik guk prestatu dugun honek beste bezain ongi edo hobeki balio duela ikerlanetarako, ez baitiogu jatorrizko testuari deus ere kendu, ez erantsi, ez aldatu: ez hitzik, ez silabarik, ez letrarik. Lehen zegoen zegoenean dator jatorrizko testua hemen, hau ere fotolito bidez egin baita. Garbiketa txiki bat da guk egin diogun guztia. Egun ez ditugu lehen bezain maite komak, puntuak eta puntu komak eta orain ipini ohi ez diren lekuetatik lekoratu eta ezabatu egin ditugu, irakurleari irakurbidea oztopez eta zoztorrez eta trabalekuz iraurri baino egiten ez ziotelako, Deustuko eta Donostiako neure ikasleekin egin probak irakatsi didanez. Hori egitean, gainera, aita Akesolok beste euskal liburu zahar baten argitalpen berria prestatu zutenei eman zien aholkua bete baizik ez dugu egin. Hona zer esan zien: “...liburuari ez deustoa bat bere mesederik egin koma guztiak lengo-lengoan isteak: [...] dagozan

moduan idazteaz, oraingo irakurleak eztau ezer irabazten. Ezer zuzentzen astekotan, uts orreik zuzendu bear ziran” (1). Beraz ez dugu uste horrenbestez mesede baino egin diogunik irakurle arruntari eta are ikerlariari, non eta honek ikergaia ez duen lehengo idazleek puntu-komak non ezartzen zituzten eta non ez.

Puntu honi amaiera emateko Mitxelenaren hitzak, gure artean gero eta lagun gehiagok geure egiten ditugunak, aldatuko ditut hemen. Hark idatzi zuen behin “fac-simileak, nahiz berez eta bere arloan probetxugarriak izan, ez direla sekula izan ez izango edizio kritiko onaren ordain zuzen” (2); eta nik neure aldetik erantsiko nioke: batez ere edizio kritikoak jatorrizko testua zipitzik ere aldatu gabe ematen badu, oharrak, argibideak, zuzenketak eta gainerako eraskinak aurrean zein atzean, goian zein behean, edo gogoak ematen dion beste lekuren batean prestatzaileak ezartzen dituela. Eta hala egin dugu.

Natorren honenbestez beste puntura: zer erakatsi digun edizio kritiko honen prestatzeak. Entzun duzue 1785ean eman zuela Ubillosek argitara bere liburua. Ez duzue halere pentsatu behar edizio hartako ale guztiak —zenbat izango ziren, berrehun, hirurehun?— batera inprimatu zituztela Tolosan eta guztiak batera egun berean salgai jarri. Ez eta hurrik eman ere. Orduko inprima makinak gaurkoak baino motelagoak ziren ibiltzen. Ez zjtuzten ere, orain edozein egunkari goizoro salgai jartzeko behar denez, ordu gutxitan ehun milaka orrialde inprimatzen. Bai zera! Hilabete mordoxka luzatzen zen liburu baten hirurehun aleren inprimatze lana, gaur berrogei ale ateratzen bazituzten, beste hilabete bateko lana zelako hurrengo berrogeiak inprimatzea. Bestela esan, labealdika ateratzen ziren, eta hartara egileak lehen labealdiko alea eskuratu bezain laster, astiro ikuskatu eta atzeman zitzakeen inprimategikoei lehen labealdiko aleetan itzuri zitzaizkien hutsegiteak eta okerrak, bai eta hurrengo labealdietan zuzenerazi.

Orain bada, Hordagok faksimilatu zuen alea eta guk edizio honetarako erabili dugun Azkue Bibliotekakoa biak dira noski lehen ediziokoak, ez ordea biak labealdi berekoak. Biek dakarte azkenean Ubillosek begiz jo zituen hamabost hutsegiteen zerrenda; horietatik batzu, halere, Hordagokoan iadanik zuzendurik daude eta gurean ez. Beraz labealdi zaharragoko alea da gurea bestea baino eta horrexegatik hobetsi dugu. Hala *illarartera* ez *illaraztera* behar duela dio zerrendak, eta hain juxtu Hordagokoak zuzendua dakar, *illaraztera*, gureak ez bezala (ik. 87. or.). Orobat *Atitari* ez, *Aitari* behar duela dio eta halaxe dago Hordagokoan, gurean berriz *Atitari* (ik. 93. or.).

(1) AKESOLO, LINO, “Idazte baten zoritxarrak” KARMEL, 1977.

(2) MITXELENA, KOLDO, MEIG IV, 113. or (1988).

Larramendiren hiztegia Ubillosek ezagutzen zuela gauza jakina zen lehendik ere liburua eskuartean marruskatua zuen edozeinentzat, hare-nak baizik ezin izan baitzitezkeen *ce-agui*, *araututs*, *doaindu*, *ecarraizco*, *elizgue*, *hitzune*, *larririquitu* eta abar bezalako hitzak. Gauza jakina zen ere, Mitxelenak hala irakatsia zigunetik, Axular ezaguna eta erabilia zuela (3). Ez zigun inork esan, ordea, Lavieuxvilleren eta Ziburuko Etxeberri-ren liburuak ere ezagunak zituenik, eta hori orain idoro dut, 170. orrialdean Jainkoaren legeko hamar aginduak bere gisa, prosaz eta gipuzkeraz, eman ondoren, “versutan, Franciaco guisan” lehendabizi eta gero “baita bestela ere” kopiatzen dituenak Lavieuxvilleren *Guiristinoen doctrina laburra* deritzanekoak eta Ziburuko Etxeberriren *Manual devotioenezkoa*-koak zirela ohartu nintzenean. Honek lehendik ere genekien zerbaitean sendortzen gaitu: Iparraldeko liburu zaharretatik edoskitzen zutela, eta ikas-ten eta aberasten bere hizkera, gure Hegoaldeko idazleek. Horrexegatik hartu izan zaio gaur baino lehen Ubillosi, aita Villasantek ere esan digun bezala, Iparraldeko euskalkien usain ez txikia.

(3) MITXELENA, KOLDO, MEIG IV, 70 or. (1988).

Ez naiz hemen abiatuko Ubillosen hizkeraren bereizgarri xehe batzuren berri ematen; liburuari ezarri diodan hitzaurrean egina dut lan hori eta aita Villasantek ere bere txostenean adierazi digu. Hona laburki aipatuak bizpahiru puntu: Ubillosek ez darabiltza inoiz ere Bizkaiko aditzaren eragina diren eta Gipuzkoako beste zenbait idazlegan agertzen diren *-gi-* erroko adizkiak, *nor-nori-nork* paradigmakoak: (esan) *egidazu, dagion, leikegu...*; ez eta *al* galderazko partikula ere; ez eta *zein* edo *nor* erlatibo gisa ere; ez eta *-(e)na* konpletiboa ere, bai ordea *-(e)nik* ezezkoetan; ez eta *joan egin da* eta antzekoetan darabilgun *egin* hori ere; ez eta *bait-* ere *-behin* bakarrik dio “nola baitira”, 47. or—.

Zertan luza? Ubillosen hizkera ezagutzeko biderik onena liburua bera irakurtzea duzue eta horretarako idatzi zuen Ubillosek. Dei hori eta gomita hori egiten dizuet nik ere. Darabilen gaiagatik ez bada, ez baitut uste liluratuko zaituztenik, irakur ezazue bederen gipuzkera zaharraren lekukorik hoberenetakoa delako eta urte gutxi geroago, hurrengo mendean, gipuzkera lora-erazi zuten idazle garaien aitzindari izan zelako.